

Gouda Broekweg 2-4 Gemaal met dienstwoning

Bouwhistorische verkenning

BAAC Rapport B-22.0810

Auteur:
Drs. L. van Hemert

ISSN: 1873-9350

Redactie: ir. R.J.W.M. Gruben
Veldwerk: drs. L. van Hemert
Teksten: drs. L. van Hemert
Waardering: ir. R.J.W.M. Gruben
drs. ing. A.G. Oldenmenger
drs. L. van Hemert

DATUM VELDWERK 29 november 2022
DATUM CONCEPT 28 december 2022
DATUM DEFINITIEF 31 januari 2022, geen noemenswaardige wijzigingen

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever en/of BAAC bv.

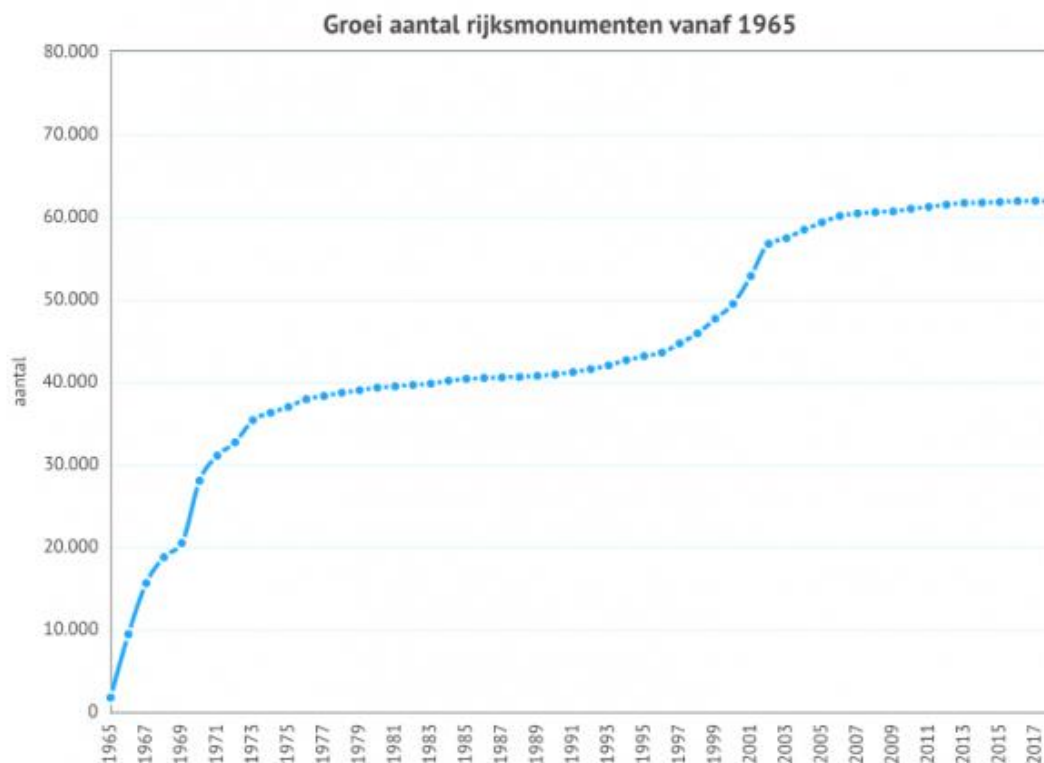
BAAC
Bureau voor archeologie en bouwhistorie
Graaf van Solmsweg 103, 5222 BS 's-Hertogenbosch.
Tel.: (073) 61 36 219 E-mail: denbosch@baac.nl

1 Inleiding

1.1 Het belang van monumenten

Sleutelbegrip in iedere bouwhistorische verkenning, is het begrip monumentwaarde. In deze eerste paragraaf zal dit begrip worden verklaard en de betekenis ervan worden uitgelegd.

Het woord *Monument* is afgeleid van het Latijnse woord *Monumentum*, waarmee datgene wordt bedoeld, dat doet herinneren.¹ In de oudheid gaat het dan hoofdzakelijk om objecten die opzettelijk gemaakt werden om iemand of een gebeurtenis in herinnering te brengen; een grafmonument of een overwinningssonument. In de Nederlandse taal wordt het woord monument in ieder geval in de zestiende eeuw al gebruikt. Het is in die tijd een aanduiding van schriftelijke getuigenissen en documenten, opgeschreven herinneringen.² In latere eeuwen raakt de term in zwang voor sinds lange tijd bestaande bouwwerken, gebouwen die herinneren aan de samenleving van weleer. Het zijn gebouwen met een belangrijke historische functie of die exemplarisch zijn voor een indrukwekkend architectonisch tijdsbeeld. Gaandeweg de negentiende eeuw ontstaat daarbij de woordafleiding monumentaal, die aanvankelijk niet zozeer betrekking heeft op de herinnering, als wel op de omvang van nieuw te realiseren gebouwen en bouwdelen. De reden daarvan is vermoedelijk dat monumenten in vroegere tijd vrijwel per definitie groots en indrukwekkend waren. Later neemt de huidige definitie de overhand.

Bron: RCE - Monumentenregister

¹ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/monument>.

² M. Philippa e.a., *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, 4 delen, Amsterdam 2003-2009.

Een monument is in de monumentenwet van 1961 gedefinieerd als een ten minste 50 jaar oud werk, dat van algemeen belang is vanwege de schoonheid, de betekenis voor de wetenschap of de volkskundige waarde. De term schoonheid is daarbij een opvallend, subjectief criterium, dat niet los kan worden gezien van de algemeen geaccepteerde architectonische traditie (in publicaties) en de hedendaagse tijdsgeest. Dat laatste besef zorgde er in 1988, bij de vernieuwing van de monumentenwet, mede voor dat de voorwaarde van een halve eeuw ouderdom werd geschrapt. In de Erfgoedwet van 2016 wordt een monument gedefinieerd als een onroerende zaak die deel uitmaakt van cultureel erfgoed.³ De aanwijzing van monumenten is decennialang primair de taak van het rijk geweest. Sinds de decentralisatie van de monumentenzorg in 1988, is die verantwoordelijkheid geleidelijk aan steeds meer bij lokale overheden (gemeenten) komen te liggen. Sommige gemeenten maakten hier gretig gebruik van, andere gemeenten zien de noodzaak van het aanwijzen van gemeentelijke monumenten tot de dag van vandaag niet in. De aanwijzingsprocedure is in de loop der tijd weinig veranderd. Doorgaans gaat er aan de aanwijzing een inventarisatie- en selectieprocedure vooraf. Slechts zelden wordt er diepgaand onderzoek verricht ten behoeve van de toekenning van de beschermde status.

Het woord *waarde* wordt in het kader van bouwhistorisch onderzoek gelijkgesteld aan *belang* of *betekenis*, waarbij onderscheid zou kunnen worden gemaakt tussen de betekenis voor de mens nu en de betekenis in vroegere tijd. Een waarde is iets waar een persoon of een (deel van een) samenleving betekenis uit put, omwille van een gezamenlijke of individuele identiteit. *Belang* zou etymologisch zijn voortgekomen uit een inspanning, een gevoel of verlangen om iets te bereiken. Uiteraard kennen we het woord waarde ook in economische zin, waarin het in schrift is terug te voeren tot in de tiende eeuw. In een traject van planvorming en plantoetsing is die ogenschijnlijk dubbele betekenis niet altijd even handig, omdat financiële investeringen moeten renderen, en waarde vooral wordt geassocieerd met het maken van winst. Men moet daarbij echter niet vergeten dat de geldelijke waarde in behoorlijke mate wordt bepaald door hoezeer een persoon iets wil hebben (hoeveel betekenis het voor die persoon heeft, het zijn of haar identiteit aanspreekt, is er mede bepalend voor hoeveel die persoon bereid is te betalen).

Monumentwaarde staat gelijk aan de betekenis van historische zaken voor het collectieve geheugen, de herinnering aan de samenleving / maatschappij in een specifieke tijd.

1.2 Het doel van een bouwhistorische verkenning

Het toekennen van de juridische status van monument door de minister (rijksmonument) of door het college van burgemeester en wethouders (gemeentelijk monument), heeft als consequentie dat bij verbouwingen getoetst moet worden of de geplande ingrepen niet te veel ten koste gaan van de monumentale waarde van het gebouw. Doorgaans geschiedt de toekenning van de monumentstatus op grond van een redengevende omschrijving, een document van één of twee pagina's waarin in algemene bewoordingen wordt aangegeven waarom een gebouw de status van monument krijgt toebedeeld. De redengevende omschrijving is vrijwel nooit uitgebreid genoeg om een verbouwplan te kunnen toetsen, om de eenvoudige reden dat de informatie over het gebouw daarvoor in kwantiteit en kwaliteit ontoereikend is. Het college (en in sommige gevallen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) dient zich dus nader te laten informeren. Dat kan door de eigenaar of betrokken architect, maar dat verdient vanuit het oogpunt van objectiviteit doorgaans niet de voorkeur. In die gevallen wordt de eigenaar van het gebouw gevraagd om een bouwhistorische verkenning op te laten stellen door een onafhankelijk opererende marktpartij.

³ *cultureel erfgoed*: uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden. (uit: Erfgoedwet 2016)

De bouwhistorische verkenning is dus bedoeld om zowel de eigenaar, de ontwerper als de toetsende instantie te informeren over de bouwgeschiedenis van het gebouw, de object-specifieke eigenschappen van exterieur, interieur en constructies en de monumentale waarden die in het geheel en in de onderdelen waaruit het gebouw is opgebouwd, vertegenwoordigd zijn.

Het college laat zich bij de toetsing van plannen adviseren door de plaatselijke monumentencommissie. Het is echter een vrij hardnekkige misvatting dat een monumentencommissie louter is bedoeld om plannen te beoordelen. Een goede monumentencommissie is een gezelschap professionals dat met de initiatiefnemer voor de ontwikkeling van het monument meedenkt en op grond van hun expertise en ervaring suggesties kan doen die zowel het plan als het monument (de monumentwaarde) ten goede komen. Vrijwel altijd is er sprake van een gemeenschappelijk doel: door een kwalitatief hoogwaardige ingreep het monument voor de lange termijn behouden. De bouwhistorische verkenning draagt hier in hoge mate toe bij, omdat die kennis overdraagt die voor een succesvol bouwplan onontbeerlijk is en de dialoog tussen eigenaar, planvormer en monumentencommissie bevordert (onder andere door een helder definitieapparaat, waardenstellingen en waarderingsplattegronden).

1.3 Bouwhistorisch onderzoek

Bouwhistorici analyseren de constructies, de gevels én het interieur van historische gebouwen. Vormen, materialen en bouwtechnieken hebben veelal tijdsgebonden eigenschappen die door de bouwhistoricus worden herkend. Daardoor wordt het voor de bouwhistoricus mogelijk om inzicht te geven in de wijze waarop het pand werd gebouwd, en hoe het daarna door verbouwingen is getransformeerd in het gebouw zoals dat tegenwoordig is. Het is voor de bouwhistoricus niet zo belangrijk hoe iets er uit ziet, als wel waarom iets er uit ziet zoals het er uit ziet, waarbij de kernvraag doorgaans luidt: "Hoe werd dit gemaakt en waarom maakte men het zo?". Vermoedelijk wordt er al vanaf dat er monumenten zijn, bouwhistorisch onderzoek verricht. In de moderne tijd gebeurde dit aanvankelijk vooral door architecten (in wording) en door lokale historici. De onderzoekdiscipline kreeg een belangrijke impuls als gevolg van de vele herstel- en restauratievraagstukken die zich tijdens en direct na de Tweede Wereldoorlog aandienden. In die periode kwam er de Tijdelijke Wet Monumentenzorg waarin stond dat onroerende zaken vermeld in de Voorlopige lijst der Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst (1908-1933), niet mochten worden gesloopt of veranderd zonder toestemming van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Het doel van het onderzoek was in die tijd nog louter het vergroten van kennis, en spitte zich vrijwel uitsluitend toe op middeleeuwse bouwkunst. Kennis werd onder andere opgedaan door gebouwen, constructies en bouwsporen in muurwerk in te meten en in (reconstructie)tekeningen uit te werken. In de regel ging het onderzoek gelijk op met archeologisch onderzoek. Niet zelden werd het bouwhistorisch onderzoek in de jaren na de Tweede Wereldoorlog door een archeoloog uitgevoerd.

Een specifieke opleiding tot bouwhistoricus bestond lange tijd niet. Bouwhistorici werden tot ongeveer twintig jaar geleden in de praktijk opgeleid. Een aantal gemeenten bood die mogelijkheid bij hun bouwhistorische diensten. Die opleidingsplaatsen werden doorgaans ingevuld door mensen met een bouwkundige en/of een kunsthistorische opleiding. Technische Universiteiten (met name Delft), gaven de mogelijkheid om te specialiseren in restauratietechniek of bouwhistorie. Pas in 1997 werd in Utrecht gestart met een post-HBO opleiding Bouwhistorie en Restauratie. Het is de tijd waarin ook de eerste Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek worden gepubliceerd. Die richtlijnen werden in 2009 voor het laatst herzien en beschrijven het proces van bouwhistorisch onderzoek en de voorwaarden waaraan een deugdelijk onderzoeksrapport dient te voldoen.

Het doel van het bestuderen van constructies, structuren en afwerkingen is voor de bouwhistoricus primair het vergroten van kennis omtrent het bouwen in het verleden. Die kennis is in brede zin

noodzakelijk om op verantwoorde wijze met gebouwd erfgoed in Nederland om te gaan. Daarbij valt niet alleen te denken aan restauraties, maar ook aan verbouwingen of constructief herstel.

Bouwhistorische kennis zal daarnaast helpen bij het doorgronden van het gebouw. Begrip van hoe een gebouw in het verleden werd ontworpen, welke keuzes er gemaakt werden ten behoeve van de constructie én duiding van de elementen die in en aan het gebouw te vinden zijn, helpen allemaal om de herinnering aan vroegere tijd in leven te houden, voort te laten bestaan. Maar zij kunnen ook helpen om een bouwprogramma op efficiënte wijze tot ontwerp uit te werken.

Vaak blijft bij een verkenning veel voor het oog van de bouwhistoricus verborgen. Links de situatie vóór ontmanteling, rechts na, met een achttiende-eeuwse balklaag, een negentiende-eeuwse schouw en een voormalige buitengevel (zestiende-eeuws) met daarin dichtgezette vensteropeningen. Voorbeeld: Breestraat 68 in Leiden.

1.4 De beperkingen van een bouwhistorische verkenning

De *bouwhistorische verkenning* wordt in de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek (2009) gedefinieerd als een *bouwhistorische opname op hoofdlijnen*. Voor kleine ingrepen in monumenten kan zo'n verkenning in principe volstaan, maar de beperkingen zijn groot. Zo wordt er doorgaans bij een veldonderzoek ten behoeve van een verkenning geen materiaal verwijderd (er vindt geen licht destructief onderzoek plaats). Dat is een probleem voor kennisvergaring én waardering omdat niet duidelijk wordt of er achter huidige afwerkingen (vloerbedekkingen, muurverf, voorzetwanden, verlaagde plafonds) monumentale afwerkingen schuil gaan. Onder een recente vloerbedekking kunnen oude parketvloeren, geoliede 'kindervoetjes' of terrazzovloeren onopgemerkt blijven. Voorzetwanden kunnen het zicht ontnemen op verborgen paneeldeuren, wandbespanningen, lambriseringen of zelfs muurschilderingen. Schilderingen kunnen overigens ook heel goed schuil gaan achter witte latex of muurverf.⁴

Het is dus goed om hier expliciet vermeld te hebben, dat de waardering die in deze rapportage is opgenomen, louter is gestoeld op de onderzoeksgegevens die tijdens de verkenning konden worden verzameld en die in deze rapportage is gepresenteerd. De kans dat tijdens de verkenning monumentale afwerkingen onopgemerkt zijn gebleven is redelijk groot, vooral bij gebouwen die sinds circa 1980 niet meer ingrijpend zijn verbouwd. Op basis van ervaring ligt rond 1980 het omslagpunt van verbouwen met behoud van oude(re) lagen naar verbouwen na complete ontmanteling tot op casco.

Een bouwhistorische verkenning is een opname op hoofdlijnen (non-destructief) en kent de nodige beperkingen.

Een beperking van de voorliggende verkenning is ook dat het een platte weergave in tekst is, van een ruimtelijke structuur. Voor zowel de auteur als de eigenaar van het gebouw is het vrij eenvoudig

⁴ Onder bouwhistorici wordt ingeschat dat bij een verkenning slechts een tipje van de sluiter van de bouwgeschiedenis wordt opgelicht. Hoe ouder het object, hoe lastiger het vaak is om voldoende kennis te vergaren binnen de kaders van een verkenning.

om de tekst te vertalen naar een drie dimensionaal beeld, voor leden van een monumentencommissie is dat vaak in veel mindere mate het geval. Het is om die reden voor een eigenaar altijd aan te raden om de monumentencommissie in de fase van plantoetsing uit te nodigen voor een rondgang door het gebouw, bij voorkeur ná kennisgeving van de uitkomsten van de bouwhistorische verkenning. In de gevallen dat dat niet tot de mogelijkheden behoort, en er toch behoefte is aan extra verbeelding van het gebouw, kan BAAC de complete fotodocumentatie die tijdens het veldwerk gemaakt is, ter beschikking stellen.

Er is een uitvoerige fotodocumentatie gemaakt ten behoeve van deze rapportage. Niet alle veldfoto's zijn in het rapport opgenomen. De foto's kunnen u digitaal worden toegestuurd. U kunt een verzoek sturen naar: I.vanhemert@baac.nl

1.5 Monumentwaarde

1.5.1 De toetsingscriteria en toetsingskader

Het bepalen van het belang, de betekenis van een gebouw of object, is inmiddels een primaire taak van de bouwhistoricus. De onderzoeker hanteert daarbij conform de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek (in 2009 uitgegeven in samenwerking tussen de Stichting Bouwhistorie Nederland en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) in principe twee criteria, te weten: de mate van authenticiteit en de mate van zeldzaamheid.

De term authentiek is afgeleid van het Latijnse *authenticus*, wat staat voor 'met eigen hand voltrekken', 'uit eerste hand' en vindt haar oorsprong als rechtsterm. Binnen het recht wordt het gebruikt als aanduiding van een oorspronkelijk gegeven, op iets dat als echt is vastgesteld of dat een exacte kopie is van het origineel (dat laatste is interessant met het oog op de duiding van het belang van restauratiefasen die gepaard gaan met grootschalige vernieuwing van substantie). Het ontrafelen van de bouwgeschiedenis gaat altijd gepaard met het bepalen van de mate van oorspronkelijkheid van een gebouw als geheel, alsmede van de onderdelen waaruit het is samengesteld. Het is daarbij goed om te beseffen dat de mate van authenticiteit van ieder monument in meer of mindere mate is aangetast, en dat die aantasting doorgaans groter is dan op het eerste oog wordt ingeschat. Het komt vaak voor dat een historische verbouwing als resultaat zowel een aantasting van een bestaande als een toevoeging van een nieuwe betekenislaag heeft. Dit wordt meestal geduid met de term "historische gelaagdheid", een term die in principe altijd op gespannen voet staat met authenticiteit. Strikt genomen zou van iedere bouwphase afzonderlijk de mate van authenticiteit kunnen worden bepaald. Daaraan kleefde echter als nadeel dat dit relatief gunstig uitpakt voor een recentere verbouwing (waarvan het resultaat mogelijk nog geheel intact is). Authenticiteit is als zuiver toetsingscriterium lastig te implementeren om vier redenen.

De mate van authenticiteit en zeldzaamheid zijn primaire toetsingscriteria.

Ten eerste kan de mate van authenticiteit, of misschien beter de verwachting die we daarbij hebben, niet los worden gezien van de ouderdom van een object of de termijn die is verstreken tussen het ten uitvoer brengen van de bouw en de verbouwing(en) tot aan het moment van toetsing. De mate van authenticiteit van een gebouw uit de jaren zestig is bijna per definitie hoger dan de mate van oorspronkelijkheid van een middeleeuws gebouw. Dat wil niet zeggen dat het jongere gebouw met een hogere mate van authenticiteit ook een hoger erfgoedbelang vertegenwoordigt dan een ouder gebouw dat door de tijd heen vaker zal zijn aangepast aan veranderende omstandigheden in de tijd.

Ten tweede zijn er bouwtypen, boerderijen bijvoorbeeld, waar de continue aanpassing, veelal op meest pragmatische wijze, een essentie van (landelijke) cultuur vormen. De mate van authenticiteit staat hiermee in feite op gespannen voet. Daarop aansluitend, ten derde dus, kan op de mate van authenticiteit niet worden getoetst zonder daarbij het beschouwingsniveau duidelijk aan te geven.

Van een zestiende-eeuwse boerderij zijn de gebinten meestal de enige elementen die terug te voeren zijn op de bouwtijd. De mate van authenticiteit van de gebintconstructie kan daarbij hoog zijn (beschouwingsniveau constructie), maar dat geldt niet voor de mate van authenticiteit van de boerderij als geheel. Wie hier in de zestiende eeuw geboerd heeft, zal bijna niets van de boerderij in huidige hoedanigheid herkennen. Kastelen zijn hiervan ook een voorbeeld, omdat ook dat in essentie aan verandering onderhevige gebouwen zijn, hetzij door factoren van buitenaf (herstellingen na verwoesting), hetzij door factoren vanuit gebruik (aanpassen aan moderne vestingbouwkundige principes). Wellicht is het beter om de mate van authenticiteit per bouwphase uit te splitsen en niet per gebouwonderdeel, waarbij de betekenis van iedere bouwphase in de bouwchronologie uiteen wordt gezet en aangegeven wordt in welke mate de onderdelen behorende bij die bouwphase in authentieke staat verkeren. Daaraan kleven echter ook nadelen, met name ten aanzien van de samenhang tussen de verschillende bouwfasen en de (bouwkundige) logica die doorgaans aan de basis ligt van die samenhang.

De *Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek* uit 2009. Te downloaden via: <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2009/01/01/richtlijnen-bouwhistorisch-onderzoek>

Als laatste speelt – zoals hierboven al aangegeven – de bepaling van de mate van authenticiteit een ingewikkelde rol, wanneer er sprake is van reconstructief restauratiewerk en restauraties waarbij met behoud van vorm een materiaalsoort (historische substantie) is vernieuwd. Hoe dient de mate van authenticiteit te worden beoordeeld bij een gevel waarvan de achttiende-eeuwse schuifvensters zijn vernieuwd door materiaal en vorm exact over te nemen? Conform de definitie van authentiek, kan iets dat exact gelijk is aan het origineel, voor authentiek doorgaan. Kan een exacte kopie van een venster worden bestempeld als authentiek of moeten we hier spreken van een toestand die soortauthentiek is. Wanneer de betekenis van een exacte kopie op grond van toetsing op authenticiteit voor een authentiek venster even groot is als voor een soort- of kopie-authentiek vensters, vervalt de grond om het behoud van het authentieke venster na te streven. Door de eigenaar en de monumentenzorg wordt een vervangend onderdeel doorgaans als een minder grote aantasting geduid dan door een bouwhistoricus, omdat die laatste informatie put uit

karaktereigenschappen (bouw- en bewerkingssporen van het onderdeel) die bij vernieuwing onherroepelijk verloren gaat. In deze rapportage wordt voor dit punt aangaande de authenticiteit dus een zwaardere interpretatie aangehouden dan doorgaans in de bouwpraktijk van architect of monumentenzorger het geval is

De term zeldzaam is in principe vrij eenvoudig te duiden, het geeft aan dat iets weinig voorkomend is. Gewoonlijk wordt er getoetst of een historisch object, of één van de onderdelen waaruit het is samengesteld, in de huidige tijd nog veel of juist weinig voorkomt. Die historische terugblik is echter niet van oudsher met de term zeldzaam verbonden. Het woord zelden werd in de middeleeuwen gebruikt om in de eigen tijd ongewone of wonderlijke zaken of fenomenen te benoemen en groeide in de zestiende eeuw uit tot zeldzaam, nog steeds met dezelfde betekenis. Het zou goed zijn om in bouwhistorische rapporten aan te geven of bepaalde aspecten van een gebouw in de bouwtijd zeldzaam waren (denk daarbij aan atypische constructies of vroege voorbeelden van een bepaald venstertype), óf dat er sprake is van een fenomeen dat juist na verloop van tijd weinig voorkomend is geworden. Denk daarbij aan een negentiende-eeuwse éénkamerwoning. Iets dat in de huidige tijd zeldzaam is, kan in het verleden een veelvoorkomende standaard zijn geweest. Andersom is ook mogelijk.

De relatieve eenvoud van de term zeldzaamheid vertaalt zich niet in een gemakkelijke implementatie tijdens toetsing. Daarbij spelen verschillende factoren een rol. De belangrijkste complicatie is misschien wel dat bij bouwhistorische verkenningen doorgaans wordt volstaan met een zogenaamde interne waardenstelling waarbij het toetsingskader wordt bepaald binnen de scope van het object. Het moge duidelijk zijn dat toetsing op grond van de mate van zeldzaamheid hier tot problemen leidt, omdat zeldzaamheid een breder toetsingskader vereist. In de richtlijnen wordt aangegeven dat een contextuele waardenstelling al heeft plaatsgevonden bij geregistreerde monumenten. Dat impliceert dat rijk en gemeenten hun monumentenbestand als een gebalanceerde collectie hebben ingericht, wat in de praktijk vaker niet dan wel het geval is. Meestal bestaat een monumentenbestand uit een periodiek gevulde hoeveelheid gedateerde redengevende omschrijvingen, vaak op basis van het exterieur en de meest uiteenlopende waarderingsmethodieken. Actualisatie van monumentenbestanden en het opstellen van een collectiebeschrijving met aandacht voor samenhang komt helaas maar zeer sporadisch voor. Ingewikkeld aan de zeldzaamheid is dat die niet los kan worden gezien van ervaring. De mogelijkheden voor onderzoekers om in een kort tijdsbestek een groot referentiekader op te bouwen (heel veel gebouwen te onderzoeken en te zien), zijn beperkt, mede omdat de meeste onderzoeksrapporten met het oog op privacyaspecten niet gepubliceerd worden. Wat zeker ook lastig is, is de geografische begrenzing van het toetsingskader. Moet er in geval van rijksmonumenten landelijk op zeldzaamheid worden getoetst en bij gemeentelijke monumenten en niet monumenten op regionaal of zelfs plaatselijk niveau? Kan er überhaupt wel binnen die kaders worden getoetst? Kwantitatieve gegevens ontbreken veelal. Het ontbreken van goede monumentenbeschrijvingen per gemeente doet zich ook hier voelen, evenals het uitblijven van onderzoekagenda's met daaruit voortvloeiende programma's van eisen. Een expliciete onderzoeksvraag als *hoeveel neorenaissance panden zijn in Eindhoven beschermd?* is in de dagelijkse praktijk een uitzondering.⁵ Het opbouwen van een breed referentiekader wordt ook bemoeilijkt door het uitblijven van specialisatie binnen het bouwhistorische vakgebied. Met name op het punt van de toetsing van de mate van zeldzaamheid zorgt dat voor moeilijkheden. Het is voor iemand die zich specialiseert in Interbellumboerderijen, in kerken uit de wederopbouwperiode of in fabrieksgebouwen veel gemakkelijker om in relatief korte tijd een deugdelijk referentiekader op te bouwen dan voor een bouwhistoricus die door heel het land van een stoomgemaal, naar een schoolgebouw, een woonhuis en een graansilo trekt.

⁵ Onderzoeksvraag in verband met mogelijke verplaatsing van het gemeentelijke monument Aalsterweg 310.

Een bouwhistorische verkenning kent de nodige beperkingen. De monumentwaarde is altijd bepaald op grond van de in de rapportage gepresenteerde onderzoeksgegevens. Het is mogelijk dat bij de verkenning monumentale constructies, elementen en afwerkingen verborgen zijn gebleven achter recente(re) afwerkingslagen.

1.5.2 Waardengradaties

Bij het opstellen van een waardenstelling schrijven de *Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek* drie categorieën voor: hoge monumentale waarde, positieve monumentale waarde en indifferente monumentale waarde. De betekenis van die gradaties is nogal abstract beschreven, over de implicaties (consequenties voor de planvormer en plantoetsers) laten de richtlijnen zich niet uit).

- Hoge monumentwaarde wordt omschreven als van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.
- Positieve monumentwaarde wordt omschreven als van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of het gebied.
- Onder indifferente monumentwaarde dienen volgens de richtlijnen zaken geschaard te worden die van relatief weinig belang zijn voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

Het onderscheid tussen van cruciaal belang, van belang en van relatief weinig belang, is in de richtlijnen niet gegeven. Er mag vanuit worden gegaan dat de te hanteren toetsingscriteria (de mate van authenticiteit en de mate van zeldzaamheid) een doorslaggevende rol spelen. Zaken die zowel authentiek als zeldzaam zijn, zouden in dat geval in aanmerking komen voor toekenning van hoge monumentwaarde, zaken die niet authentiek en niet zeldzaam zijn vertegenwoordigen dan indifferente monumentwaarde. Dat laat over de zaken met positieve monumentwaarde die wel authentiek maar niet zeldzaam óf wel zeldzaam maar niet authentiek zijn. Dit is ook de basis waarop door BAAC in principe waardengradaties worden toegekend.

In de loop der tijd is onder bouwhistorici de neiging ontstaan om (te) hoog te waarderen, vanwege de 'signaalfunctie' die daarvan uit zou gaan én het veronderstelde effect dat door toekenning van de hoogst mogelijke monumentwaarde, het behoud van monumentale onderdelen van het gebouw, het behoud van dat gebouw het best was gewaarborgd. Neveneffect daarvan is dat het gewicht dat dient te worden toegekend aan zaken die positieve monumentwaarde vertegenwoordigen, onder druk is komen te staan. Debet hieraan is ook dat de richtlijnen niet duidelijk maken wat de praktische implicaties van de waardengradaties voor planvormers en plantoetsers zijn. In de volgende paragraaf proberen we dat te ondervangen door richting te geven aan de omgang met de verschillende waardencategorieën. Hier willen we uiteenzetten dat 'positief' bevestigend is. Het is een "JA, er is sprake van monumentwaarde". Men zou dit als een basiswaarde kunnen omschrijven. De indicator 'hoog' past men doorgaans toe voor zaken die verheffend zijn, die de basis overtreffen. Gesimplificeerd zou men kunnen stellen dat er bij toekenning van hoge monumentwaarde sprake is van een verbijzondering (wederom op grond van de mate van authenticiteit én zeldzaamheid). Het is een "JA, er is sprake van monumentwaarde; dit is bijzonder". Tenslotte is het goed om opgemerkt te hebben dat indifferente monumentwaarde niet hetzelfde is als geen monumentwaarde. De indicator indifferent geeft aan dat de monumentwaarde ondergeschikt is aan de overige monumentale onderdelen van het object. Omdat BAAC van mening is dat er in vrijwel alle panden ook zaken aanwezig zijn die in het geheel geen monumentwaarde vertegenwoordigen (denk aan recente vloerbedekkingen, gipsplafonds, eigentijds meubilair) wordt in de BAAC-rapportages, in afwijking van de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek, de categorie geen monumentwaarde toegevoegd.

Naast de drie in de richtlijnen genoemde waardengradaties, hanteert BAAC de gradatie geen monumentale waarde.

1.6 Implementatie van de resultaten van de bouwhistorische verkenning

1.6.1 De consequenties van de toegekende waarden

De door de bouwhistoricus vervaardigde rapportage met waardering en waardenstellingen kan gebruikt worden door architecten en planontwikkelaars ter inspiratie voor noodzakelijk geachte ontwikkelingen en door overheden en monumentencommissies om de rapporten en verbouwplannen te toetsen. De kennis over het historische bouwen stelt de bouwhistoricus ook in staat om bij objectgericht onderzoek uitspraken te doen ten aanzien van de monumentale waarde, van het object als geheel en van de onderdelen waaruit het is samengesteld. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de *Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek* (2009) waarin als toetsingscriteria de mate van authenticiteit en zeldzaamheid zijn genoemd.

- Hoge monumentwaarde: van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied (BAAC associeert dit doorgaans met bijzonder of uitzonderlijk omwille van de hoge mate van authenticiteit en zeldzaamheid).

Voor onderdelen waaraan hoge monumentale waarde is toegekend, geldt dat deze zaken op louter bouwhistorische gronden absoluut behouden dienen te blijven. Omdat er bij het maken van een kwalitatief hoogwaardig plan dat voldoet aan de huidige voorschriften op het gebied van veiligheid, duurzaamheid en functievereisten meer komt kijken dan alleen het bouwhistorische belang, blijkt het in de praktijk niet altijd mogelijk om zaken die hoge monumentwaarde vertegenwoordigen volledig intact te laten. Dit moet echter wel dégelijk het streven zijn van zowel eigenaar, planvormer en toetsende instanties. Met andere woorden: bij zaken die hoge monumentwaarde vertegenwoordigen is het behoud een zéér zwaarwegende factor bij de afweging van algemene belangen (de betekenis van het monument voor de samenleving) tegen de belangen van de eigenaar/ontwikkelaar. Aanpassingen zijn niet ondenkbaar. In eerste instantie moet dan echter worden gedacht aan aanpassingen die de bestaande monumentwaarde ondersteunen: herstel van details, terugbrengen van oorspronkelijke kleurstellingen, het verwijderen van waarde-verstorende elementen of in bepaalde situaties reconstructie. Indien bij de afweging van alle factoren de conclusie is dat aantasting van delen met hoge monumentwaarde onafwendbaar is, dan geldt dat eigentijdse ingrepen met zorg moeten worden uitgevoerd en dat daarbij de historische toestand van het gebouw maatgevend is. Óf er moet duidelijk aantoonbaar sprake zijn van een duurzame ingreep of toevoeging die het monument een wezenlijk nieuwe betekenislaag geeft die essentieel is voor het voortbestaan van het monument als geheel. Aanpassing van elementen met hoge monumentwaarde kan gevolgen hebben voor de monumentale status van het gebouw als geheel. Bovendien moet, als het onvermijdbaar is dat hoog monumentaal gewaardeerde onderdelen worden aangetast, gezorgd worden voor een deugdelijke bouwhistorische documentatie en ontledend bouwhistorisch onderzoek van de aan te tasten delen. Dit alles conform de *Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek*.

- Positieve monumentale waarde: van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied (BAAC beschouwt dit doorgaans als basiswaarde en kent die toe op grond van hoge mate van authenticiteit óf hoge mate van zeldzaamheid).

Voor onderdelen waaraan positieve monumentale waarde is toegekend, geldt dat er bij het maken van verbouwplannen, vanuit bouwhistorisch oogpunt, gestreefd moet worden naar behoud er van. Het monumentale belang van deze elementen dient zorgvuldig afgewogen te worden tegen de belangen van de eigenaar/ontwikkelaar en factoren als veiligheid, duurzaamheid en milieuaspecten. Aanpassingen van positief gewaardeerde onderdelen zijn denkbaar wanneer de aard en de monumentale waarde van het geheel blijven bestaan of worden versterkt en er sprake is van het toevoegen van kwaliteit. Substantiële aantasting van positief gewaardeerde onderdelen kan gevolgen hebben voor de monumentstatus van het gebouw.

- Indifferente monumentale waarde: van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object als gevolg van een aantasting van de mate van authenticiteit of de veelvoorkomendheid.

Vanuit bouwhistorisch oogpunt bestaan er geen zwaarwegende argumenten om het volledige behoud van indifferent gewaardeerde onderdelen na te streven. Wijzigingen behoren doorgaans tot de mogelijkheden, sloop in veel gevallen ook wanneer dat ten goede komt van het behoud van positief en hoog gewaardeerde onderdelen van het gebouw. Reconstructief herstel kan in uitzonderlijke gevallen leiden tot opwaardering van indifferent gewaardeerde onderdelen naar positief (bijvoorbeeld door reconstructie van deuren, vensters en details).

- Geen monumentale waarde

Vanuit bouwhistorisch oogpunt bestaan er geen argumenten om het behoud van elementen zonder monumentale waarde na te streven. Wijzigingen of zelfs sloop behoren zonder voorbehoud omwille van bouwhistorie of de monumentale status tot de mogelijkheden en kunnen in het geval het verstorende elementen betreffen, zelfs een positief effect hebben op de beleving van de monumentale waarde van het complex als geheel.

1.6.2 Objectiviteit

Omdat de toekenning van monumentwaarde geen exacte wetenschap is, is iedere waardering onderhevig aan subjectiviteit. De mate van authenticiteit is voor een ieder nog wel vrij goed te beoordelen, al speelt wel altijd de vraag op welk niveau er getoetst wordt (op objectniveau, structuurniveau, elementniveau of zelfs afwerkingsniveau) en liggen de verwachtingen ten aanzien van de oorspronkelijkheid bij een wederopbouwproject doorgaans hoger dan bij een woonhuis dat de oorsprong in de zestiende eeuw heeft. Lastiger wordt het al bij de beoordeling van de mate van zeldzaamheid, omdat dit sterk afhangt van het kenniskader waarover de bouwhistoricus beschikt. In de bouwhistorische discipline zijn er maar weinig kwantitatieve gegevens beschikbaar met betrekking tot bouwhistorische zaken.

Bij BAAC stellen we een waardering naar eer en geweten op. De opdrachtgever krijgt een conceptrapport om er voor te zorgen dat wat in het rapport geschreven staat, begrijpelijk en duidelijk genoeg is. Invloed op de waardering heeft de opdrachtgever niet. Tenzij de opdrachtgever kan aantonen dat bij de waardering een vergissing is gemaakt met betrekking tot de mate van authenticiteit of de mate van zeldzaamheid van een element in het gebouw.

Evengoed heeft een toetsende instantie geen invloed op de waardering en de waardenstellingen in onze rapportages. Wél heeft een monumentencommissie de mogelijkheid om van de waardering in de rapportage af te wijken. De commissie kan de zo objectief mogelijke waardering en waardenstellingen van BAAC overnemen óf naast zich neerleggen. Dat laatste dient uiteraard wel door de commissieleden te worden gemotiveerd.

2 Projectinformatie

2.1 Administratieve gegevens

Plaats: Gouda, Zuid-Holland

Adres: Broekweg 2-4, 2809 NE Gouda

Monumentenstatus: gemeentelijk monument met nummer 846 aangewezen op 20 december 2011

Kadastraal nummer: Gouda F 1759

Historische functie: gemaal met dienstwoning

Huidige functie: geen, het gemaal is buiten functie gesteld en de woning staat leeg

Toekomstige functie: woning

BAAC-project: B-22.0810

Type onderzoek: Bouwhistorische verkenning

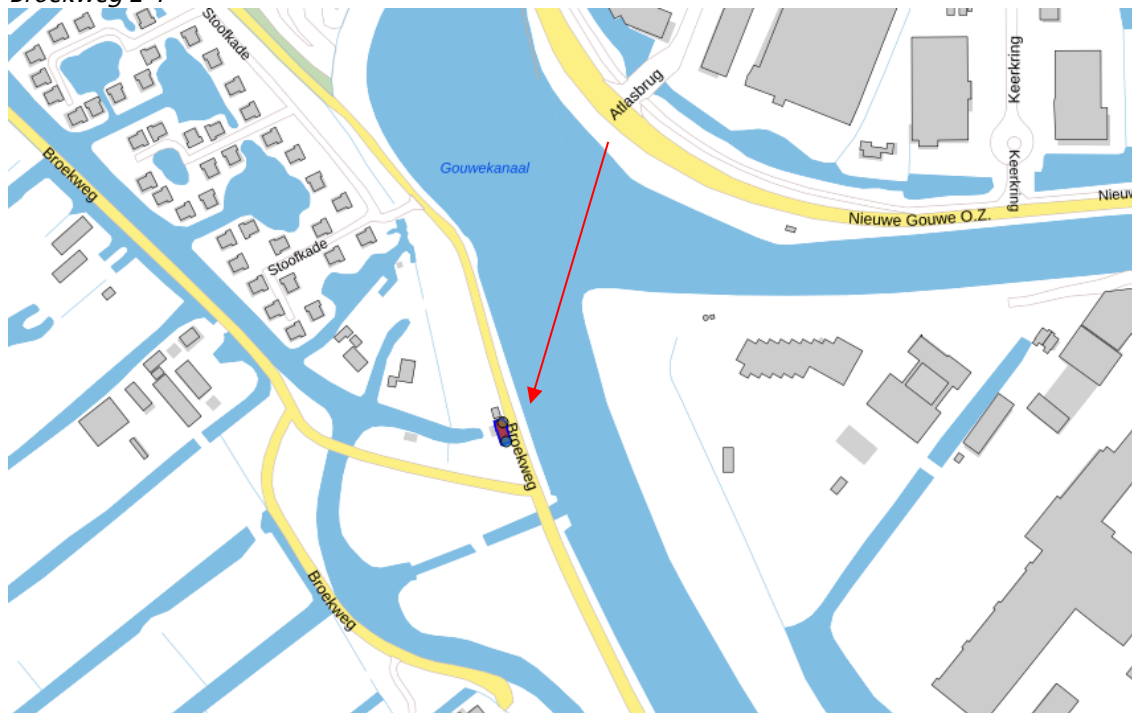
Datum veldwerk: 29 november 2022

Opdrachtgever: Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard

Uitvoerende organisatie: BAAC 's-Hertogenbosch

Uitvoerende projectleider: Lammert van Hemert

Broekweg 2-4

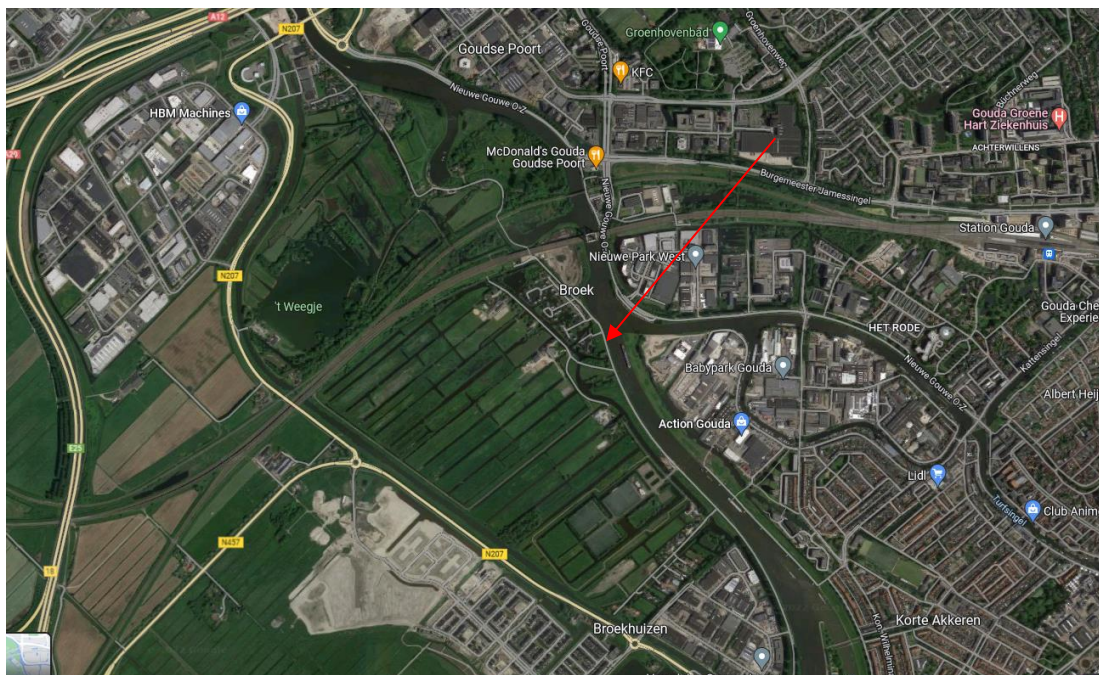

bij de pijl op de BAG-kaart (bagviewer.kadaster.nl). Het gemaal ligt aan de Broekweg die de dijk vormt van het Gouwekanaal dat de route van de Gouwe naar de Hollandse IJssel om de Goudse binnenstad leidt. De directe omgeving is nog vrij landelijk, terwijl het bredere gebied sterk is verstedelijkt. De oostzijde van het kanaal is geheel bebouwd. Direct ten noorden loopt de infrastructuur dood tegen de spoordijk van de spoorlijnen van en naar Gouda.

2.2 Programma van Eisen

Er is, anders dan voorgeschreven in de *Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek*, niet gewerkt met een Programma van Eisen. Het gemaal heeft zijn functie verloren na de nieuwbouw van een gemaal in de directe omgeving. De eigenaar wil het gebouw daarom van de hand doen en ontdoen van de installaties. Tevens wil men een koper een goed beeld geven van de mogelijkheden en onmogelijkheden van het gebouw. Om te bepalen welke cultuurhistorische waarden er aanwezig zijn, dient er een bouwhistorische verkenning uitgevoerd te worden die voldoet aan de *Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek*. Aan de hand van de rapportage kan dan worden bepaald welke ingrepen er in relatie tot de cultuurhistorische waarden mogelijk zijn.

Er zijn geen specifieke eisen aan het onderzoek gesteld, zodat de laagste variant, zijnde de bouwhistorische verkenning, wordt uitgevoerd om te dienen als toetsingskader. Er zijn door eigenaar en monumentencommissie geen zaken van de verkenning uitgesloten.

Bij de pijl de locatie van het gemaal met dienstwoning zoals weergegeven op google maps. Door de aanleg van het Gouwekanaal tussen 1932 en 1936 was er nieuw gemaal nodig voor de Oostpolder die tegen (ringvaart van) de Zuidplaspolder aanligt. De polder is goed herkenbaar aan de verkaveling met diepe percelen. Het deel dat ten oosten van het kanaal terecht kwam is intussen geheel bebouwd. Aan de oostzijde de binnenstad van Gouda. Geheel in het westen de A20 en de aansluiting op de A12.

2.3 Veldwerk

Het veldwerk vond plaats op dinsdag 29 november 2022. Na een korte rondleiding werd de bouwhistoricus in gelegenheid gesteld om een rondgang door het gebouw en over het terrein te maken en waarnemingen in en om het gebouw te verrichten. Tijdens deze verkenning werd een uitvoerige fotodocumentatie gemaakt. Er is verder geen destructief onderzoek uitgevoerd. Er is geen verkenning uitgevoerd naar historische verfafwerkingen. Na afloop van het veldwerk kon het gebouw in de staat waarin het werd aangetroffen, worden achtergelaten.

2.4 Archiefonderzoek

Van de opdrachtgever is de oorspronkelijke bouwtekening ontvangen en voorts verschillende rapportages met betrekking tot de staat van onderhoud, fundatie en de monumentale status. Uiteraard is er kadastraal materiaal verzameld en zijn online beeldbanken geraadpleegd.

3 Historische inleiding

3.1 Gouda

Gouda is ontstaan bij de samenvloeiing van de veenrivier de Gouwe met de Hollandse IJssel. In het moerassige veengebied werden vanaf de 11de eeuw ontginningen gestart. In de 12de eeuw werd er een keersluis in de Gouwe aangelegd, waarbij het laatste deel van de Gouwe ten zuiden van de sluis als haven ging dienen. Rond 1200 werd er door de heren Van der Goude een kasteelmotte opgeworpen. In de 13de eeuw werd de Gouwe door een kanaal verbonden met de Oude Rijn. Hierdoor nam de handel aanzienlijk toe, omdat het kanaal een route van Vlaanderen naar de Hanzesteden via de Zuiderzee in plaats van de Noordzee mogelijk maakte.⁶ In 1272 verleende graaf Floris V van Holland stadrechten aan Gouda, de invloed van de Utrechtse bisschop brokkelde steeds verder af. In de loop van de 13de eeuw werd de kasteelmotte gesloopt, waarna de graven van Blois tussen 1361 en 1384 een groot kasteel bij de samenvloeiing van de Gouwe en Hollandse IJssel lieten bouwen, dit kasteel werd in 1577 gesloopt om te voorkomen dat het in Spaanse handen zou vallen.

De kaart van Jacob van Deventer van Gouda uit circa 1565.⁷ In het midden de Markt met stadhuis en rechts daaronder de Sint Jan. De Oostpolder is hierop niet zichtbaar, deze ligt ten westen van de stad.

Vanaf 1350 werden de singels gegraven die de huidige binnenstad omgeven en werden er bakstenen muren en poorten opgetrokken. Het vele scheepvaartverkeer zorgde er voor dat de stad snel groeide en er een uitgebreide nijverheid ontstond. Het ging hierbij met name om bierbrouwerijen en kaashandel. Het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog deed de handel stagneren, waarbij met name

⁶ Wim Denslagen, *Gouda* (Zwolle, 2001), 13.

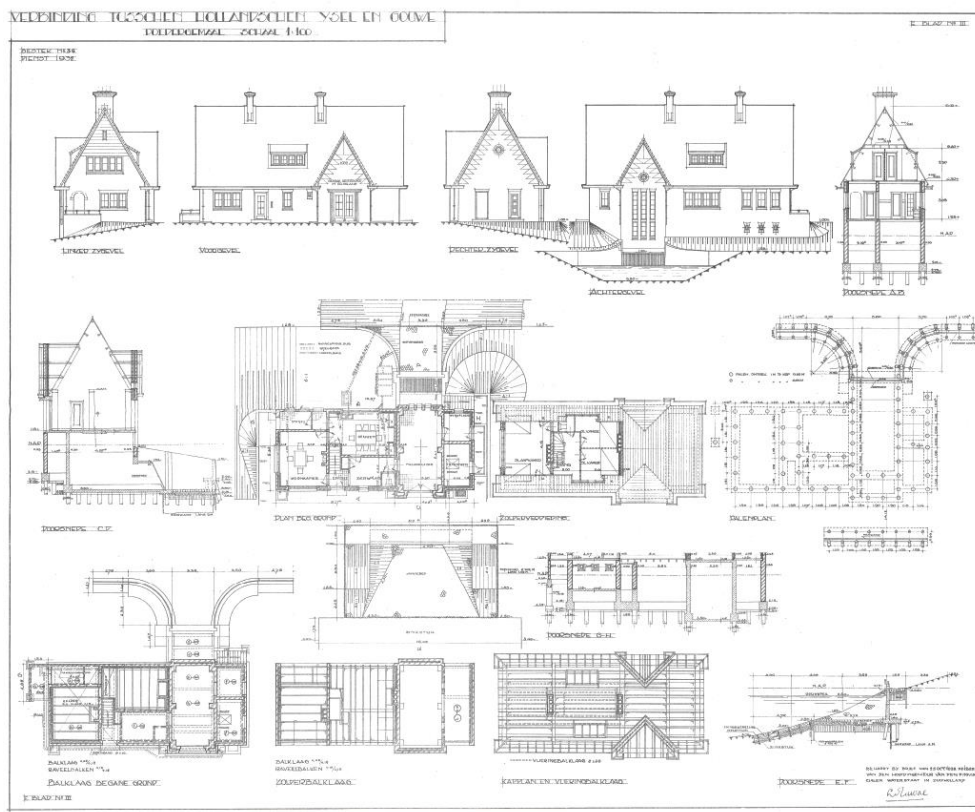
⁷ https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Gouda_Jacob_van_Deventer_1550.jpg zoals bezocht op 23 december 2022.

de bierbrouwerijen niet meer op het oude niveau terugkeerden. De pijpindustrie zorgde in de 17de eeuw voor een nieuwe bloei van de economie, in de 19de eeuw was het de plateelindustrie en de kaarsenmakerij. Samen met het vervallen van de vestingfunctie (1811) en de aansluiting op de spoorlijnen naar Rotterdam, Utrecht en Den Haag (1855) gaf dit aan het einde van de 19de eeuw de aanzet voor uitbreidingswijken buiten de binnenstad. In de 20ste eeuw zette deze ontwikkeling door. In de binnenstad werd een aantal grachten gedempt, waaronder de Nieuwehaven. In het begin van de 21ste eeuw heeft Gouda ruim 70.000 inwoners.

3.2 Het gemaal van de Oostpolder

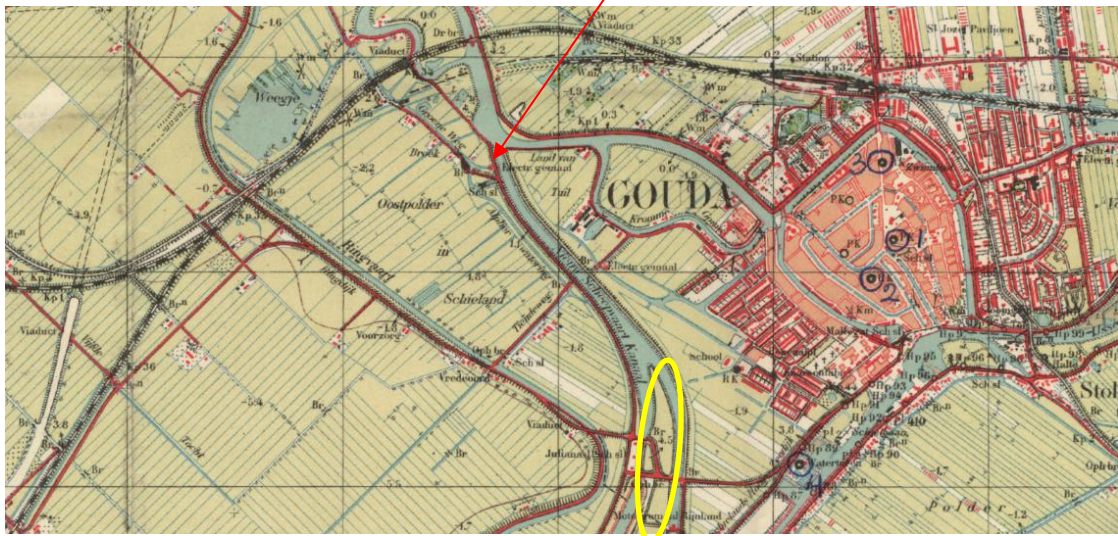
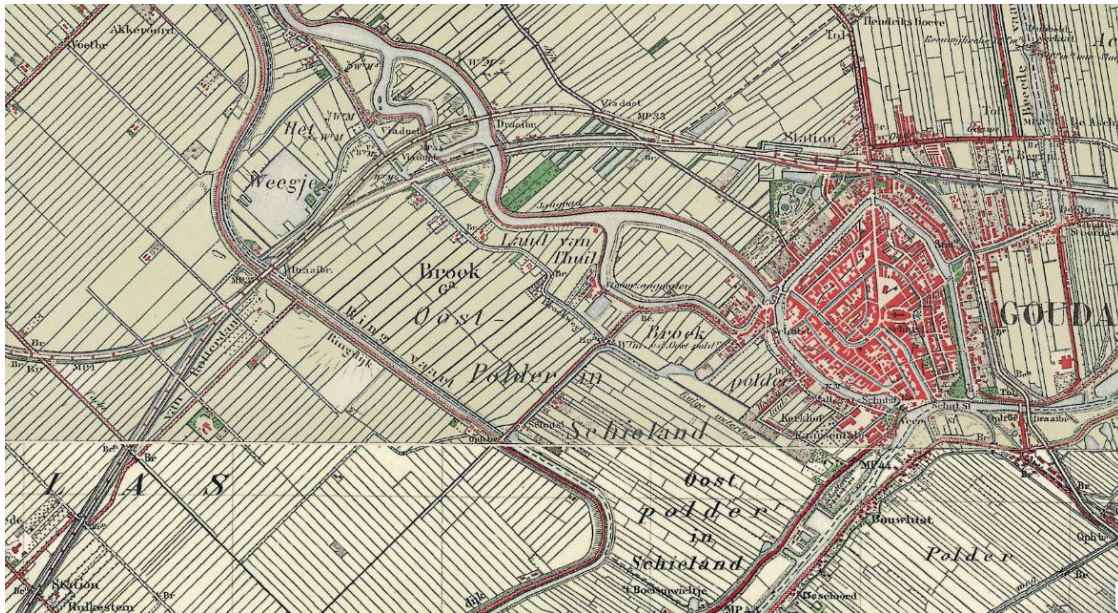
De Oostpolder in Schieland is een verzamelnaam voor verschillende polders die onder het beheer van het Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard vallen: Broek, Land van Thuil, Broekhuizen, Zuid Waddinxveen en Moordrecht. Al deze polders dateren uit de middeleeuwen toen het moerasgebied werd ontgonnen. Naast de ontwikkeling van de stad Gouda, die het gebied van het Hoogheemraadschap begrenste, was voor de polders de vervening sterk bepalend. In dit geval voor de Zuidplas, die door het afgraven van veen in de 19de eeuw tot een enorme plas was getransformeerd en daarna tussen 1825 en 1840 opnieuw werd drooggelegd. De ringvaart om deze polder begrenst de Oostpolder.

De verschillende polders werden in 1863 samengevoegd en in 1870, toen de gemeente Broek werd opgeheven, werden ze binnen de grens van de gemeente Gouda gebracht. Al geruime tijd werden er plannen gemaakt om de binnenvaartroute tussen Amsterdam en Rotterdam te verbeteren door de vaart langs en door de Goudse binnenstad te vermijden. Uiteindelijk werd in 1922 tot de aanleg van het Gouwekanaal besloten. Dit maakte een directe verbinding van de Gouwe met de Hollandse IJssel ten westen van Gouda mogelijk. Uiteindelijk werd in 1932 met de aanleg van het 2,2 kilometer lange kanaal begonnen en pas in 1936 werd dit afgerond. Met name vanwege de problemen met de slappe veenbodem duurde de aanleg langer dan gepland. Aan de zijde van de Hollandse IJssel werden de Julianasluisen gebouwd om het peilverschil te overbruggen.

De tekening van het gemaal met dienstwoning uit 1932.

Door de aanleg van het kanaal was er een nieuwe aanleg van de ontwatering van de Oostpolder nodig. Hierin werd voorzien door het bouwen van een gemaal aan de Broekweg en het aanleggen van een maalgang die aansloot op de middeleeuwse slotenstructuur van de polder. Omdat vanuit de polder de nodige handelswaar werd verscheept, werden er naast het gemaal ook een schutsluis en twee hoge bruggen aangelegd, alle uitgevoerd in gewapend beton. Het ontwerp voor de woning is op de tekening gedateerd op 25 oktober 1932. Op de gevel is het jaartal 1933 aangebracht, wat gezien de voortgang van het kanaal en de noodzakelijke bemaling van de polder begrijpelijk is.

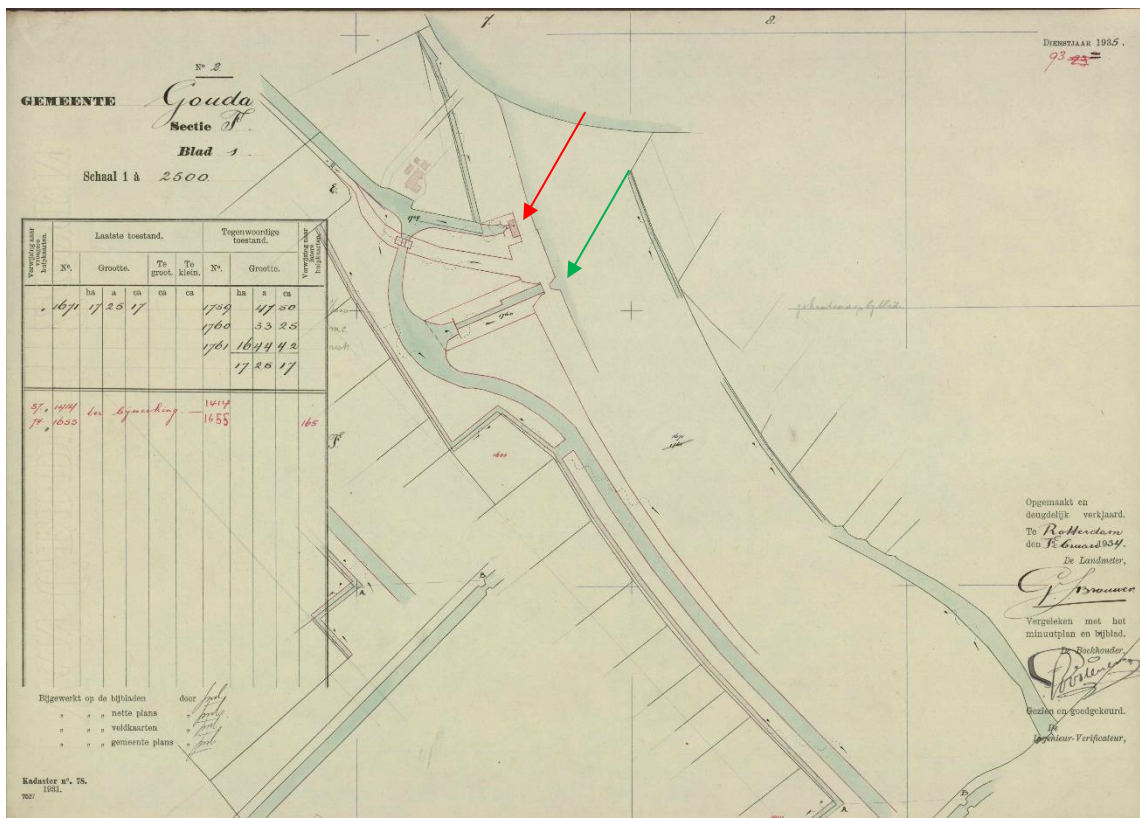

Schermafdrucken met de Oostpolder en omgeving rond 1934 (boven) en 1940 (onder) (www.topotijdreis.nl). Bij de pijl de locatie van het gemaal. Het verschil tussen beide kaarten laat goed zien welke ingrijpende gevolgen de aanleg van het Gouwekanaal voor het gebied had. Het gebied ten oosten van het kanaal verstedelijkte in de volgende decennia terwijl de Oostpolder al die tijd een agrarisch gebied bleef. Pas in de 21ste eeuw is de bebouwing om de polder toegenomen. Links van het eiland, in de gele cirkel, in het kanaal ligt de Julianasluis, rechts ervan is er een gemaal voor de bemaling van de Gouwe.

Sinds de bouw van het gemaal met dienstwoning zijn deze maar beperkt gewijzigd. Waarschijnlijk zijn in het midden van de tweede helft van de 20ste eeuw de vensters van de woonkamer verlaagd en zijn de twee middenstijlen verwijderd. De aparte entree vanuit de korte, zuidelijke zijgevel zal toen ook zijn uitgebroken. Ook de huidige keuken zal toen zijn geplaatst.

Een deel van de dubbele beglazing dateert uit 1991 gezien het jaartal in de rand. Rond die tijd zal ook het toilet met een douche zijn uitgebreid.

Op de verdieping dateert de dubbele beglazing uit 2006. Waarschijnlijk zijn toen de vensters in de topgevel en in de dakkapellen vernieuwd. Ook de dakpannen zijn rond deze tijd geheel vernieuwd. Voor het gemaal werd volgens tekening de persleiding vernieuwd. In het gemaal lijkt de hijsinstallatie gemoderniseerd, net als de trap naar de kelder. Dit zal rond de laatste eeuwwisseling zijn uitgevoerd. Ergens rond deze tijd zullen ook de huidige krooshekreiniger en de schuur ten noorden van het gemaal zijn geplaatst.

Kadastrale hulpkaart uit 1934 met bij de rode pijl het gemaal. Op de kaart is goed te zien hoe de men de nieuwe waterhuishouding op de bestaande heeft aangesloten. De Alpher wetering aan de westelijke zijde scheidde de Oostpolder (ten westen) van het land van Thuil (ten oosten). De wetering heeft men doorgetrokken tot aan het gemaal en vormt daar een maalgang. Het deel ten noorden hiervan lag al in de polder, het deel ten zuiden is nieuw aangelegd en volgt het Gouwekanaal. Ten zuiden van het gemaal heeft men bij de groene pijl een schutsluis aangelegd die de verbinding tussen de wetering in de polder en het Gouwekanaal verzorgt. Over de sluis is een betonnen brug aangelegd. Net als ten noordwesten van de sluis over de wetering.

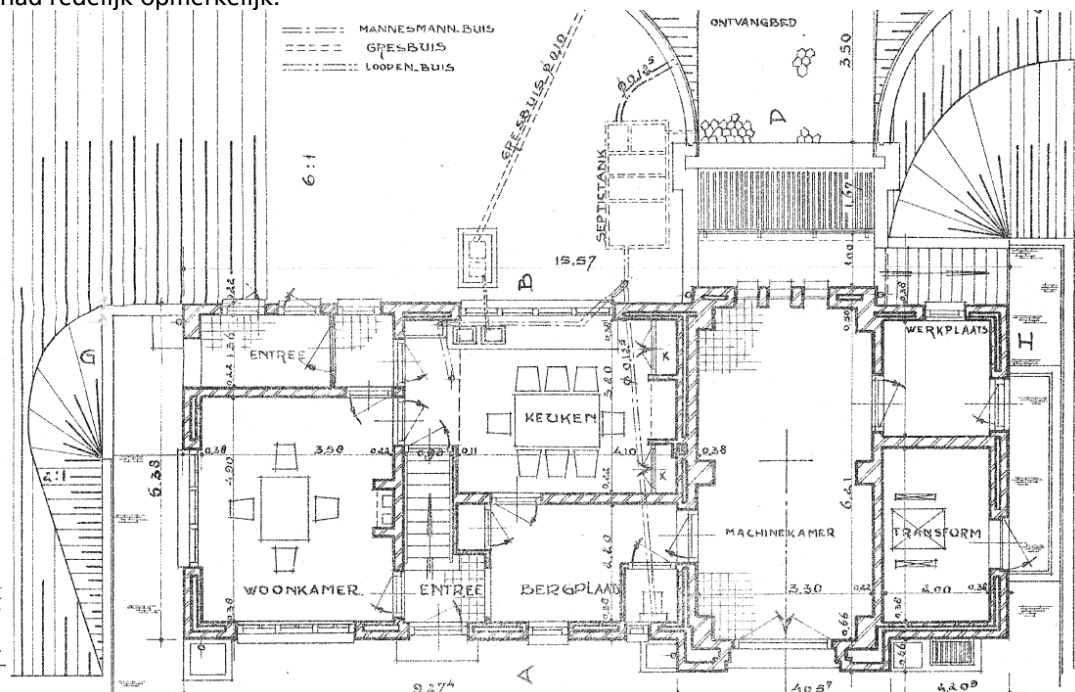
4

Het ontwerp en de constructie

4.1 Het ontwerp

Het gemaal met dienstwoning is in de voor de bouwtijd gebruikelijke 'jaren '30' stijl opgetrokken. Hierbij is er betrekkelijk weinig ornamentiek toegepast, maar het steile pannengedekte dak, de forse houten overstekken, potdekselwerk in de topgevel en de stalen laddervensters laten zien dat er qua bouwstijl zowel raakvlakken met het expressionisme als het traditionalisme zijn. De functionele stijl lijkt hier minder van toepassing, hooguit kunnen de betonnen luifel van het gemaal en de betonnen fundatie hiertoe gerekend worden. Opvallend zijn de violet geglazuurde tegels die de vensterbank op de verdieping vormen. Dit past goed bij het expressionisme. Ook de sierlijke beëindiging van de twee schoorstenen sluit hierbij aan. De aanleg van het Gouwekanaal was een werkverschaffingsproject, dit zal ook van invloed zijn geweest op het budget voor het ontwerp. Voor uitbundige ornamentiek met natuursteenwerk en siermetselwerk was waarschijnlijk geen budget. De dienstwoning en het gemaal zijn in één volume geplaatst, waarbij de gevelindeling laat zien welke functie erachter schuilgaat. Daarbij is die van het gemaal wat lastiger herkenbaar vanaf de straat omdat het hier alleen een dubbele deur betreft. Aan de noordzijde is de traforuimte met de stalen deur en waarschuwing voor levensgevaarlijke spanning wel direct herkenbaar. Aan de achterzijde zijn er drie staande laddervensters die voor daglicht in de machineruimte en kelder zorgen.

De woning heeft een gebruikelijke opzet met woonkamer, toilet en keuken op de begane grond. Het trappenhuis ligt achter de entree met een trap naar de kelder en de verdieping met één grote en twee kleine kamers, terwijl de zolder met vaste trap geen inrichting had. Opvallend is dat er twee toiletten zijn en twee ingangen. Dit laatste is gezien het feit dat ook het gemaal een aparte ingang had redelijk opmerkelijk.

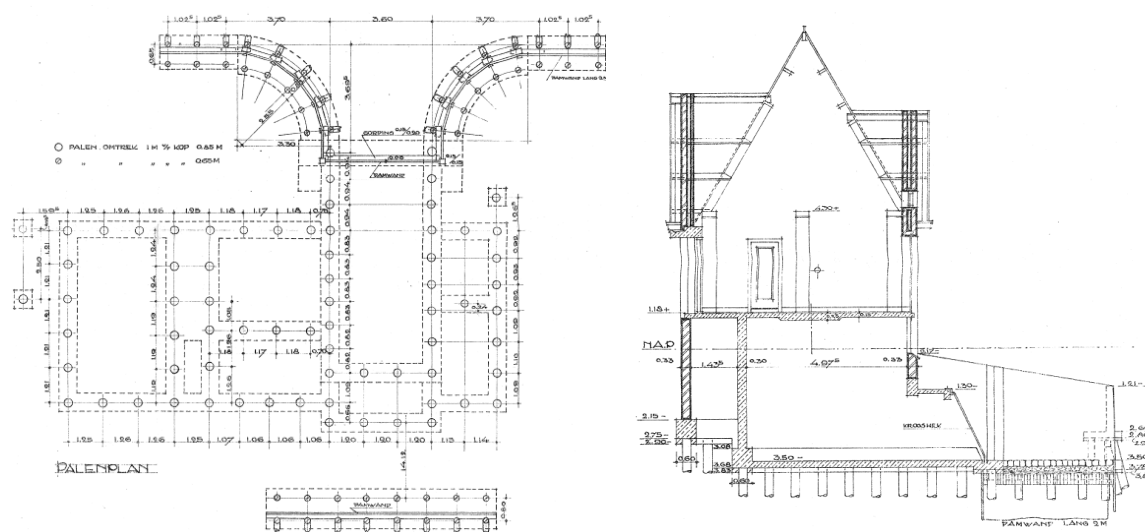
Uitsnede uit de tekening uit 1932 met de plattegrond van de begane grond. De indeling van het gemaal (rechts) is ongewijzigd. De dienstwoning (links) heeft met de keuken, woonkamer, toilet en trap een gebruikelijke indeling. De twee entrees zijn wel opmerkelijk.

4.2 De fundatie en de gevels

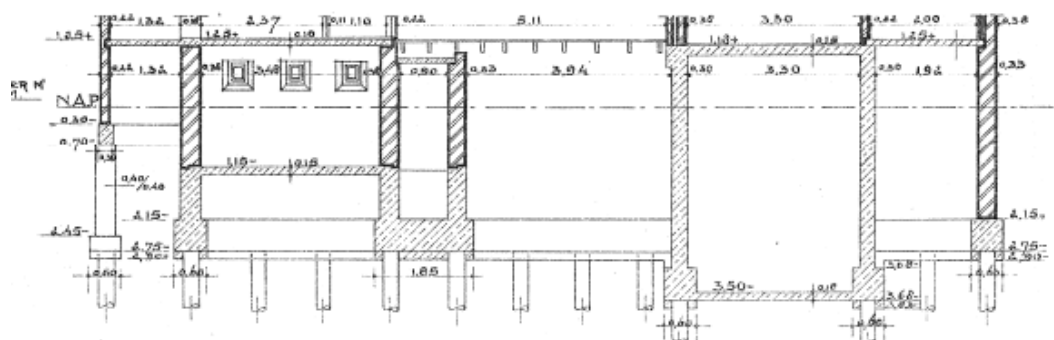
Gezien de nieuw aangelegde dijk, waarin de nodige zetting zal zijn optreden, en de doorbrekende functie van het gemaal, met een buis door de dijk, is de fundatie van het gemaal van groot belang. Ter plaatse is de fundatie zelf niet zichtbaar. Wel is het metsel- en betonwerk in de wanden van de kelders zichtbaar. De massa van het gemaal staat hier op. Daaronder is volgens de tekening uit 1932 een fundatie die bestaat uit een balk van gewapend beton die wordt gedragen door heipalen. Er staat nergens vermeld of dit palen van hout of beton zijn, maar gezien het ontbreken van inkleuring zal het waarschijnlijk hout betreffen. De wijze van funderen met gewapend beton is voor de bouwtijd intussen heel gebruikelijk.

Voor zover zichtbaar zijn er geen werkzaamheden of wijzigingen aan de fundatie uitgevoerd. Gezien de vele scheurvorming, weliswaar van beperkte aard, heeft het gebouw zich na de bouw nog aanzienlijk gezet. Dit wordt ook vermeldt in het onderzoek naar de fundatie dat in 2017 door Fugro is uitgevoerd. De persleiding door de dijk lijkt in 2005 te zijn vernieuwd, zonder dat er daarbij werkzaamheden aan de fundatie zijn uitgevoerd.

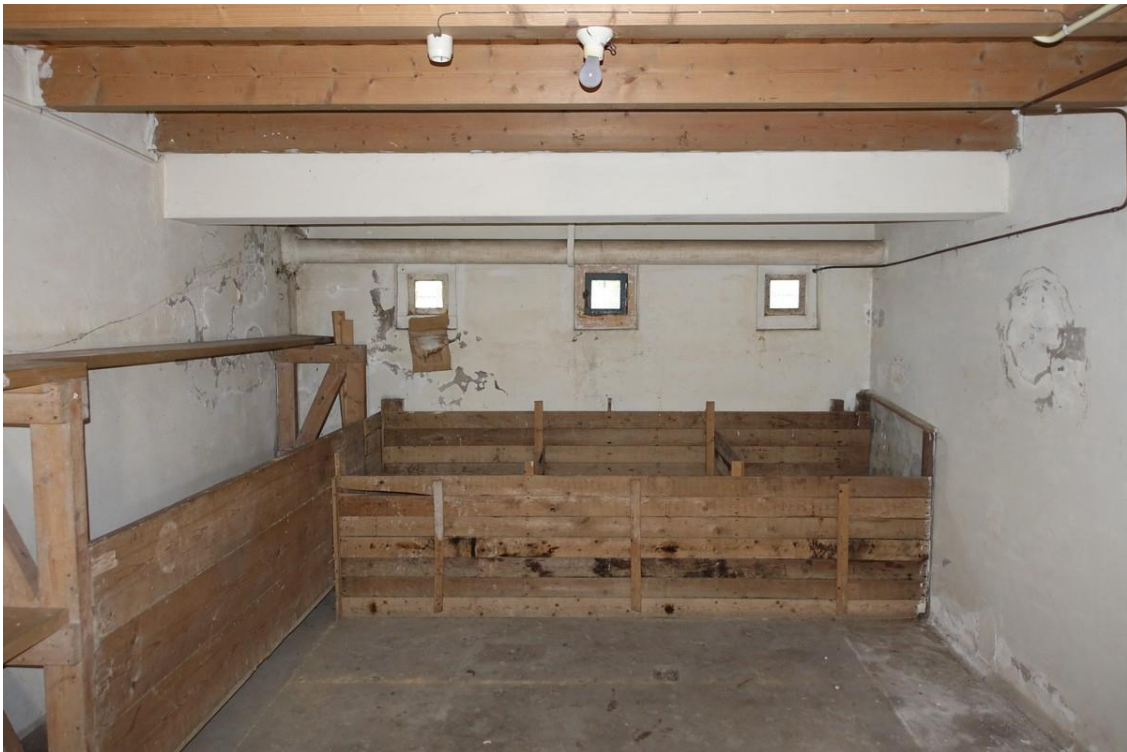
De gevels bestaan uit in baksteen gemetselde spouwmuuren. De dragende binnenmuren zijn steens dik, de scheidingswanden halfsteens.

Twee uitsnedes uit de tekening uit 1932. Links de plattegrond met het palenplan. Links betreft het de woning, rechts het gemaal met aan de bovenzijde de maaltocht, aan de onderzijde de damwand in het Gouwekanaal. Rechts de dwarsdoorsnede van het gemaal met de kelder waarin het water wordt opgepompt. De palen en de betonnen plaat zijn onder water aangebracht. Dit voorkomt aantasting van de houten palen.

Uitsnede uit de tekening uit 1932 met een lengtedoorsneden van de fundatie en vloeren. Links de woning, rechts het gemaal. Het lichte werk is van beton, het donkere in baksteen. Ook hier zijn de heipalen onder het grondwaterpeil geplaatst om aantasting te voorkomen.

De kelder onder de woning gezien naar de achtergevel. De vloer is afgewerkt met een cementdekvloer, de wanden zijn gemetseld en bepleisterd. Het plafond bestaat deels uit hout en deels uit beton, ter plaatse van de voormalige entree.

Links de pompkelder met nieuwe gegalvaniseerde trap. De wanden en het plafond zijn van gewapend beton. Boven het water is een vloer van rvs platen gelegd. Rechts de afsluiter in de persleiding. De doorvoer in de kelderwand lijkt nieuw gestort te zijn.

4.3 De vloeren en balklagen

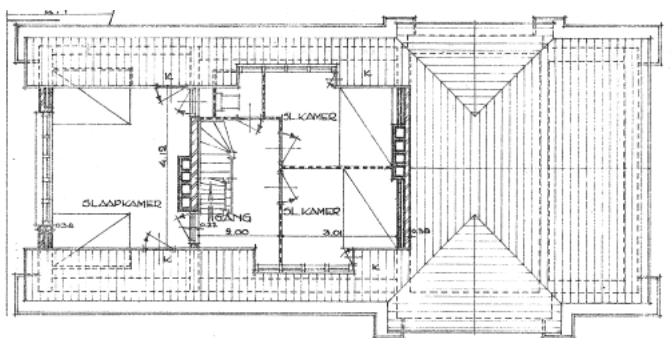
De ruimtes hebben vloeren die met materialen zijn gemaakt die passen bij de functie. De machinekamer heeft een betonnen vloer die is betegeld en die op deze wijze zowel forse belastingen kon dragen als eenvoudig was te reinigen, wat gezien de werking van de pomp geen luxe was. In de woning hebben de beide entrees een betonnen vloer, deze zullen waarschijnlijk met granito zijn afgewerkt, maar hierover zijn moderne afwerkingen van stoffering aangebracht. De verder vloeren bestaan uit geschaafde vuren balken die in de gevels dragen. In de woonkamer is de legrichting haaks op de korte zijgevel, in de keuken haaks op de voorgevel. Gezien de intacte afwerkingen en het ontbreken van wijzigingen in de structuur van het pand, mag worden aangenomen dat de balklagen oorspronkelijk aanwezig zijn. Zowel de betonvloeren als de balklagen zijn gebruikelijk voor de bouwtijd en hebben een beperkte zeldzaamheid.

De begane grond vloer van de machinekamer gezien vanuit de pompkelder. De aftekening van de bekisting waarin de beton werd gestort is nog goed zichtbaar. De vloer is verzwaaard met balken om de zware onderdelen van de pomp bij plaatsing en reparatie te kunnen dragen. Rond de opening in de vloer zijn deze balken ook aangebracht.

4.4 De kapconstructie

Het pand heeft een steil zadeldak met ter plaatse van het gemaal aan beide zijden een steekkap. De kapconstructie bestaat uit gordingen die in de buiten- en binnengevels opliggen. Ter plaatse van de dakkapellen en rookkanalen zijn er slapers aangebracht. In het gemaal zijn er bij de steekappen kilkeperbalken geplaatst waar de gordingen aan zijn bevestigd. Er lijken in de gordingen en slapers geen wijzigingen te zijn aangebracht. Het pad zal bewust met de doorlopende binnenmuren zijn

ontworpen om zo geen aparte spanten te hoeven plaatsen. Alleen op de zolder is zichtbaar dat de slapers met grote draadnagels aan de gordingen zijn vastgezet, dit is gebruikelijk voor de bouwtijd.

De plattegrond van de verdieping op de tekening uit 1932.

De zolder boven de keuken met de rookkanalen tegen de binnenmuur die de keuken en het gemeaal scheidt. De onderste gordingen liggen in de binnenmuur, daarop staan twee slapers die de bovenste gording en de nokgording dragen. Onder de onderste gording de slapers van de dakkapellen.

De zolder gezien naar de binnenmuur aan de linkerzijde die keuken en woonkamer scheidt. Daarvoor de trap naar de verdieping. Rechts een kleine doorgang. De draagconstructie is gelijk aan hierboven.

Links de slaper langs de dakkapel in het dakvlak aan de voorzijde. Rechts daarvan de gordingen en de trap. Rechts de slaper in de slaapkamer aan de achterzijde. Onder het dakvlak is een vaste kast geplaatst. Geheel rechts het rookkanaal tegen de binnenmuur.

De binnenmuur in het gemaal. Deze heeft men grotendeels open gehouden door er bogen in te plaatsen. Dit kon omdat de wand geen scheidende functie heeft. Het plafond boven de boog is later aangebracht, waarschijnlijk om het klimaat beter beheersbaar te maken.

Links de binnenzijde van de steekkap aan de voorzijde, rechts aan de achterzijde. De hoogte ten opzichte van het plafond laat zien dat de steekkap aan de voorzijde iets hoger is, dit is ook de meer representatieve zijde van het pand. De kilkepers en gordingen zijn hier geschilderd en de dakvlakken met gips bekleed. Dit werk is gesausd, waarschijnlijk om schade door condensatie tegen te gaan.

5

Het exterieur

De voorgevel met links het woongedeelte en rechts het gemaal met de entree daarvan onder de steekkap. Rechts naast het pand de schuur.

5.1 Algemeen

Het pand heeft één bouwlaag met eronder twee kelders (in de woning en het gemaal) en in de woning een kapverdieping met zolder erop. De kapverdieping is afleidbaar uit de dakkapellen en het venster in de topgevel. De gevels zijn functioneel ingedeeld zonder traveeën of symmetrie. De architectuur van het pand wordt sterk bepaald door de steile kap met bakgoot en fors overstek. De zeggingskracht van de gevels heeft flink ingeboet door de verwijdering van de raamindeling met roedes en de verlaging van de vensters in de woonkamer. Overigens geldt dit ook voor de raamindeling van de dakkapellen. In volume is het pand ongewijzigd.

5.2 De voorgevel

Waarschijnlijk was de entree de in korte linker gevel de oorspronkelijke voordeur, ook gezien de halfronde bovenzijde en blokken natuursteen eromheen. De hal erachter is echter verwijderd zodat deze functie al lange tijd is vervallen. Met enig recht valt ook de lange gevel langs de straat te definiëren als voorgevel, omdat hierin zowel een toegang tot de woning als tot het gemaal staat. Deze gevel wordt daarom als zodanig benoemd.

De gevel is één bouwlaag hoog met ter plaatse van het gemaal een risaliet met gemetselde topgevel onder de steekkap. De gevel is opgetrokken met gele bakstenen die in kruisverband zijn toegepast. Het buitenblad van de spouwmuur is steens dik, het binnenblad halfsteens. De bakstenen hebben afmetingen van 21-21,5 bij 10-10,2 bij 5-5,2 centimeter met een tienlagenmaat van 63 centimeter wat voor de bouwtijd gebruikelijk is. De toepassing van het steens dikke buitenblad is nogal laat, wellicht

was men bang voor schade door zetting in het dijktaalud. Deze is niet voorkomen. Het metselwerk is platvol gevoegd, samen met de bakstenen is dit oorspronkelijk.

Er is geen plint en ook aan de bovenzijde eindigt het werk zonder bijzonderheden. De topgevel is wel voorzien van de gebruikelijke vlechtingen die een verzorgde aanblik bieden.

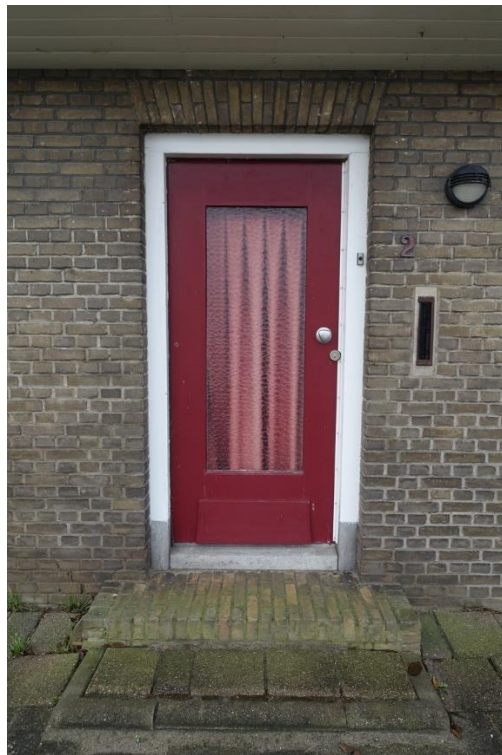
De gevel is niet opgedeeld in traveeën en evenmin is er symmetrie gehanteerd. Wel laten de gevelopeningen duidelijk de functies van de achterliggende ruimtes zien. De openingen zijn allemaal oorspronkelijk, waarbij het grote venster in de woonkamer aan de onderzijde is vergroot. Naast het afgekapte metselwerk is dit ook zichtbaar aan de keramische waterslagen die detoneren ten opzichte van de andere raamdorpels. De bovenzijde van de openingen wordt gevormd door strekse bogen. Ook hier is er een afwijking bij de entree van het gemaal waar er een betonnen luifel, met gestileerde frijnslag langs de buitenzijde, boven de opening is geplaatst.

De risaliet met de entree naar het gemaal heeft de rijkste afwerking, mede door de smeedijzeren belettering in de topgevel met 'AD 1933' in de top en 'GEMAAL OOSTPOLDER IN SCHIELAND' eronder. De entree bestaat uit een dubbele deur in een houten kozijn met hardstenen dorpel en opvallende trapeziumvormige neuten. Het kozijn is terugliggend in de gevel geplaatst, zodat er onder de betonnen luifel een portiek is gevormd. Rechts hiervan ligt de trafo-ruimte die blind is, wel is er voor de gevel een rooster voor ventilatie aangebracht.

Aan de linkerzijde ligt het woongedeelte met in het midden de entree, links een fors venster en rechts een venster in de hal en een klein toiletraam. Het venster in de hal is voorzien van een stalen raam in het houten kozijn, waarschijnlijk tegelijk met de verlaging van het venster van de woonkamer. Openingen en kozijnen zijn oorspronkelijk, de roedeverdeling van alle ramen is verloren gegaan, wat de architectuur van de gevel niet ten goede komt, net als de verlaging van het venster van de woonkamer.

De entree van het gemaal met de dubbele deuren onder een betonnen luifel. Erboven het opschrift dat de functie van het gebouw aangeeft. De neuten hebben een opvallende vorm. De deuren en de ruitverdeling zijn oorspronkelijk. Het overstek met kantpannen en de forse bakgoten, met boeidelen onder een lichte hoek en bandprofiel, zijn karakteristiek voor de bouwstijl. Ze laten de combinatie van het expressionisme en traditionalisme zien. Rechts de ventilatie van de trafo-ruimte.

Links het venster in de hal waarin een stalen raam is geplaatst. Al het kozijnhout is van forse afmetingen, wat weer aansluit bij het steeds dikke buitenblad. De forse donker geglazuurde raamdorpels zijn zeer karakteristiek. Rechts de voordeur met rechts de brievenbus. Het valt op dat de neuten hier de vorm van het kozijn volgen. De deur is oorspronkelijk. de roedeverdeling in de opening is verwijderd.

Links de onderzijde van het woonkamervenster. De bepleistering van de dagkant en de bruine raamdorpels (de oorspronkelijke waren zwart) tonen de verlaging aan. Rechts de linker zijgevel.

5.3 De zijgevels

De beide zijgevels laten duidelijker dan de voorgevel de twee functies van het pand zien. De linker zijgevel betreft de waarschijnlijk oorspronkelijke voorgevel (van in ieder geval de woning) met voordeur en deels gepotdekselde topgevel. De rechter zijgevel is functioneel vormgegeven met twee deuren, één voor de traforuimte en één als toegang tot de werkruimte en machinekamer.

Beide gevels zijn in gelijk metselwerk als de voorgevel opgetrokken.

De linker zijgevel heeft op de begane grond twee openingen. Links een deur onder een halfronde boog op kalkstenen aanzetblokken. Dit is de enige plaats waar natuursteen is toegepast. Rechts hiervan een gelijk venster voor de woonkamer als in de voorgevel, ook dit is aan de onderzijde verlengd. Op de verdieping staat een samengesteld venster met twee ramen en twee vaste ruiten. Dit is in 2006 vernieuwd. In tegenstelling tot de begane grond zijn hierbij wel de oorspronkelijk raamdorpels en vensterbanken gehandhaafd. De bouwtekening laat hier een vijflicht zien. Direct boven het venster begint er potdekselwerk dat vaker bij jaren '30 woningen werd toegepast. Hierin is één venster opgenomen dat licht werpt op de zolder. De tekening laat hier ook een ander, smaller venster zien.

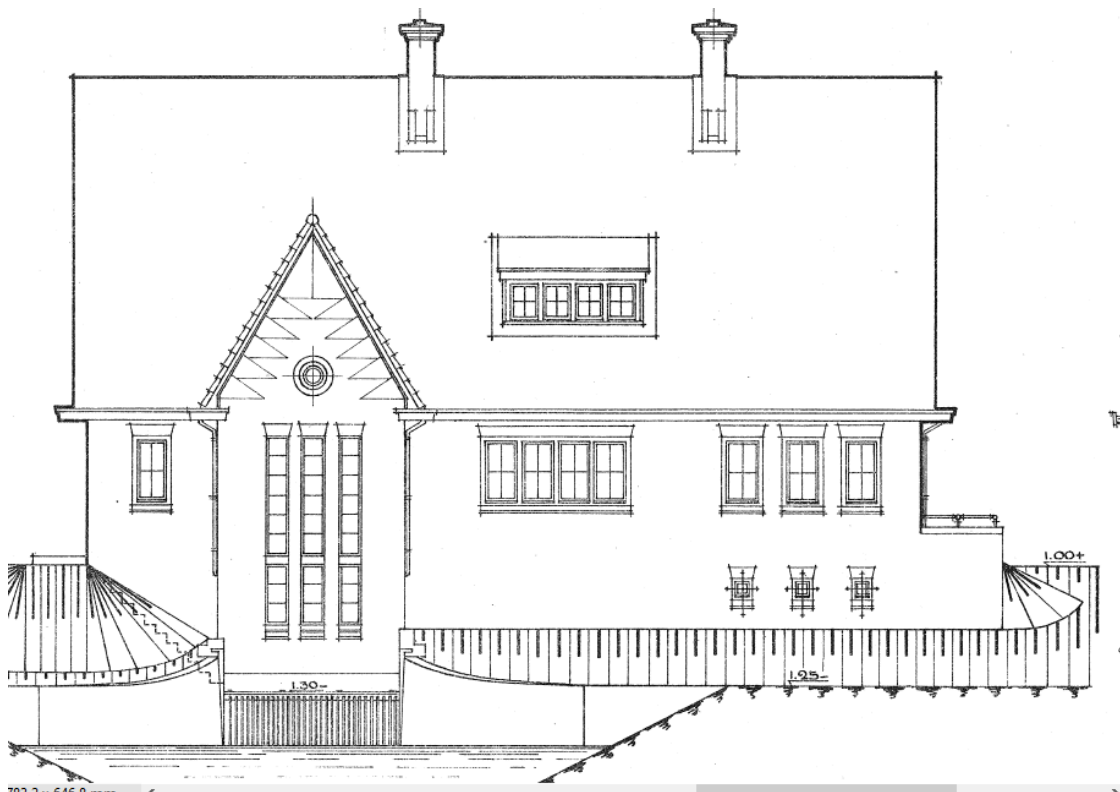
De rechter zijgevel heeft op de begane grond twee deuren. Eén voor de trafo ruimte waar het een stalen deur in gehengen betreft met de waarschuwing dat er hoogspanning in de ruimte aanwezig is. De deuropening is groter dan die van de andere deuren en heeft een strekse boog van anderhalve steen hoog in plaats van één. Rechts hiervan een gelijk deur als de voordeur die toegang geeft tot de werkruimte achter de trafo-ruimte. In de topgevel die van vlechtingen is voorzien staat een rond venster. Alle openingen, kozijnen, deuren en ramen zijn oorspronkelijk.

Links de deur in de zijgevel van het woongedeelte. Met de halfronde boog op natuurstenen aanzetblokken wijkt deze gevelopening geheel af van de andere. Ook de gemetselde balustrade voor de gevel laat zien dat dit de meest representatieve toegang tot de woning was. Linksboven is de forse afmeting van de bakgoot goed zichtbaar, deze is gebruikelijk voor de architectuur. Rechts de rechter zijgevel die grotendeels schuil gaat achter de schuur. Het ronde venster in de topgevel valt direct op.

Links de deur voor de trafo-ruimte, rechts de deur naar de werkruimte. De deur is blind.

De achtergevel op de bouwtekening uit 1932. Links het gemaal met de maaltocht. Hoewel vanaf de straat vrijwel niet zichtbaar, is de risaliet redelijk rijk vormgegeven. Rechts het woongedeelte met links de keuken en rechts de entree op de begane grond en eronder de drie kelderlichten.

5.4 De achtergevel

De achtergevel is vrijwel nergens als geheel waarneembaar, deels vanwege de maaltocht die het landschap doorsnijdt en deels vanwege de weelderige begroeiing. Opvallend is hierbij dat met name de risaliet van het gemaal redelijk rijk is vormgegeven.

De gevel is opgetrokken in gelijk metselwerk als de voorgevel met ter plaatse van het gemaal een risaliet met gemetselde ropgevel. De gevelopeningen zijn bijna allemaal oorspronkelijk met aan de bovenzijde strekse bogen en aan de onderzijde gelijke, oorspronkelijke raamdorpels als het venster rechts van de voordeur.

Op de begane grond is er in de keuken een venster met twee openslaande ramen en één vaste ruit hiertussen. Het kozijn is hierbij oorspronkelijk net als de twee stijlen naast de ramen, de middelste stijl is verwijderd. De ramen zijn recent in hardhout vernieuwd. In de woonkamer zijn er twee vensters. Het linker is oorspronkelijk met nieuwe beglazing, de twee vensters daarnaast zijn in de tweede helft van de 20ste eeuw samengevoegd (aan de bovenzijde zijn er twee strekse bogen) en verlaagd, net als de twee andere vensters van de woonkamer. De drie kelderlichten met forse smeedijzeren diefijzers ervoor zijn geheel oorspronkelijk.

De werkruimte van het gemaal heeft een gelijk venster als in de hal van de voorgevel; ook hier is een stalen raam in het oorspronkelijke houten kozijn geplaatst. In de risaliet zijn drie smalle laddervensters geplaatst met geglazuurde dorpels aan de onderzijde en ter hoogte van de vloer van de begane grond betonnen dorpels. De vensters zijn van staal met horizontale roedes. In de topgevels met vlechtingen een gelijk rond venster als in de rechter zijgevel. Tegen de gevel is een betonnen trap geplaatst die gezien de opname in het metselwerk al vooraf is aangebracht. De trap leidt naar de inlaat aan het einde van de maaltocht en het krooshek dat instroom van vuil moet voorkomen. In de gevel is een stalen leuning geplaatst die net als de trap oorspronkelijk is.

Zicht op de achtergevel van het pand vanaf de Broekweg. De steilte van de kap en de fraai gedetailleerde schoorstenen komen in dit beeld goed naar voren.

De raamdorpels onder het venster van de keuken. De gebroken dorpels laten de structuur van deze bouwkeramiek goed zien. Eronder het metselwerk met één van de vele scheuren. Erboven het vernieuwde raam in het oorspronkelijke kozijn.

De drie kelderlichten met smeedijzeren diefijzers. De kozijnen zijn ook hier van zwaar formaat. De openingen zijn met de geglazuurde raamdorpels en de strekse bogen zeer karakteristiek.

Links de hoek van zijgevel en achtergevel. De achtergevel is hierbij doorgetrokken om de entree op de hoogte van de dijk toegankelijk te maken. In de achtergevel het grote venster dat is ontstaan door de muurdam tussen twee kleinere vensters weg te breken. Rechts de risaliet boven de maaltocht van het gemaal met hierin de drie laddervensters.

De achtergevel gezien vanaf de noordelijke oever van de maaltocht.

Het dakvlak boven de voorgevel met hierin de dakkapel. De wangen hiervan zijn fors opdikt waarschijnlijk om deze te isoleren. Tevens is de indeling van het kozijn gewijzigd. Het ontbreken van enig overstek komt het geheel niet ten goede. De schoorstenen op de nok zijn fraai opgemetseld met uitkragingen aan de bovenzijde.

5.5 Het dak

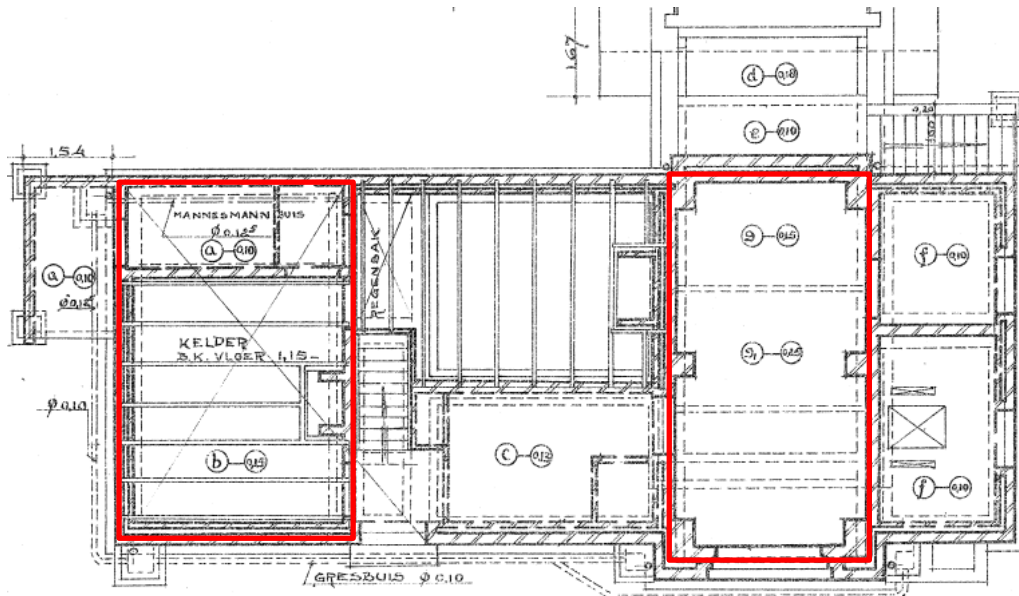
Het pand heeft een zadeldak met twee steekappen bij het gemaal. Op de gordingen is staand beschot aangebracht dat op de zolder oorspronkelijk is. In 2018, gezien het jaartal op de pannen, zijn alle pannen vernieuwd met Monier Verbeterde Holle pannen die zwart geglaazuurd zijn.

Waarschijnlijk zijn deze gelijk aan de oorspronkelijke dakpannen. Op de nok liggen vorsten en de topgevels zijn gedekt met kantpannen die over houten windveren vallen. Gezien de bandprofilering hiervan en de betimmering met kraaldelen aan de onderzijde is dit werk oorspronkelijke. Dit geldt ook voor de getimmerde bakgoot met onder een lichte hoek geplaatste buitenzijde.

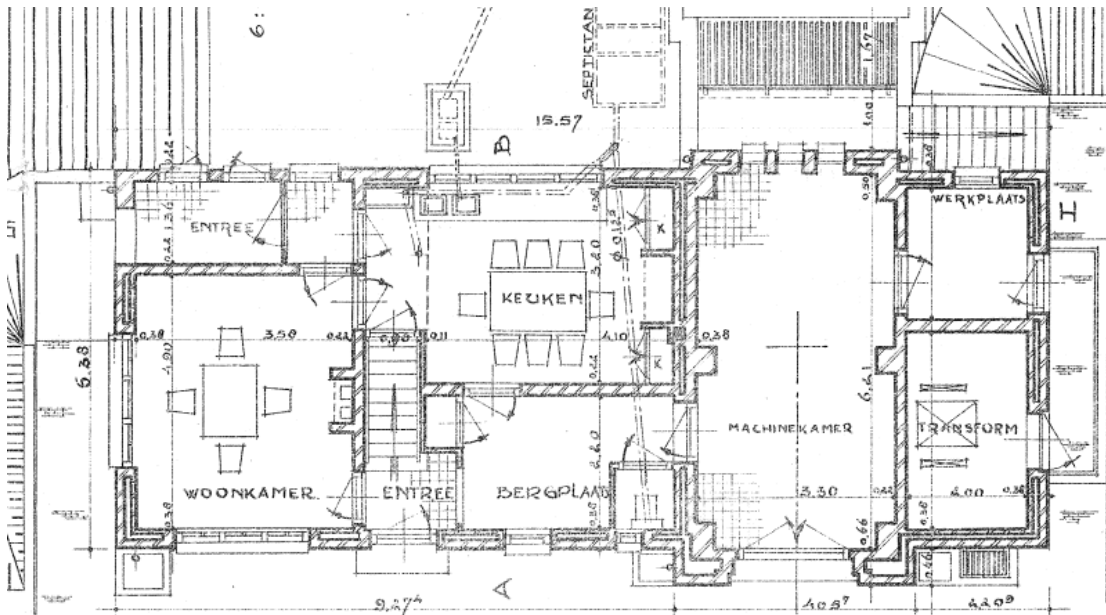
In het dak zijn twee dakkapellen met een karakteristiek lessenaarsdak geplaatst. De meeste delen hiervan zijn geheel vernieuwd, waarbij de indeling van het kozijn met vier ramen is losgelaten.

Op de nok staan ter plaatse van de binnenmuren twee forse schoorstenen die aan de bovenzijde van uitkragend metselwerk zijn voorzien. Hierop ligt een betonnen afdekplaat. De vormgeving ervan is zeer karakteristiek en de enige plaats waar het metselwerk de vorm van ornamentiek aanneemt.

6 Het interieur

De plattegrond van de balklagen van de begane grond met rood omlijnd de kelders van de woning en het gemaal. Er is geen actuele tekening van het pand beschikbaar.

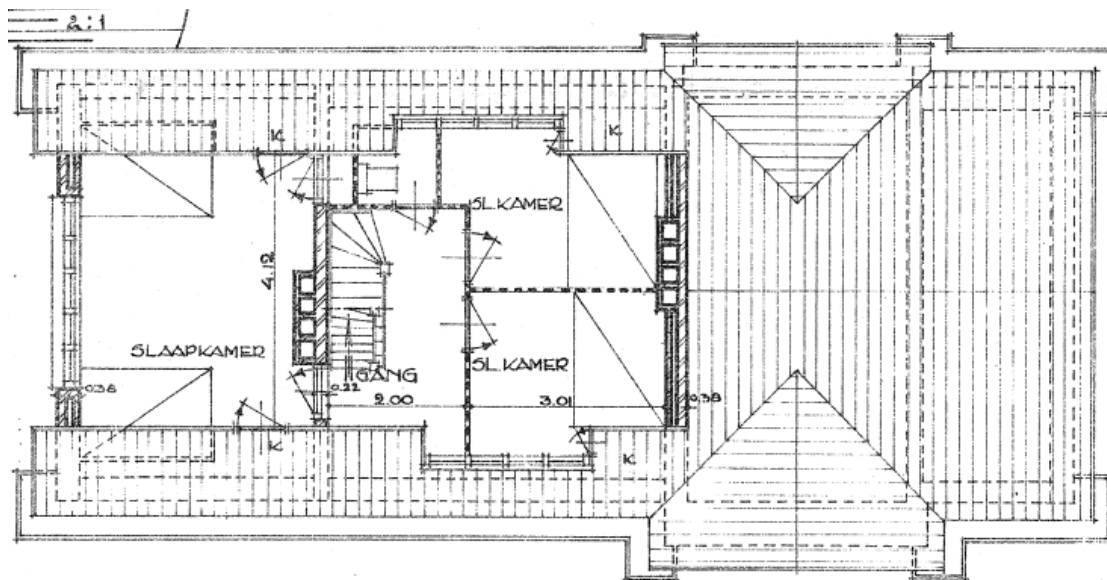

Plattegrond van de begane grond. De woonkamer werd doorgetrokken tot de achtergevel en naast het toilet werd een douche geplaatst. Het keukenblok werd geheel tegen de wand met het gemaal geplaatst.

6.1 De interieurindeling

Het pand huisvest twee functies, links de woning en rechts het gemaal. De indeling van de woning is hier mede door bepaald met de woonkamer aan de zijgevel en zo ver mogelijk van het gemaal. Dit is

ook het geval voor de verdieping met de grote slaapkamer aan deze zijde. De verdere indeling van de woning is voor de bouwtijd vrij gebruikelijk, wel valt de aanwezigheid van twee toiletten op. Later is hier op de begane grond een douche aan toegevoegd. De twee functie worden gescheiden door een binnenmuur waar alleen op de begane grond een deur in is geplaatst. Het gemaal is ontworpen rond de pomp. Deze nam de nodige ruimte in beslag en er moest voldoende ruimte zijn voor onderhoud. Voorts is er de alleen van buiten toegankelijke trafo-ruimte met erachter een werkplaats. Deze indeling is ongewijzigd. Eerst zal de woning worden behandeld en daarna het gemaal. De trafo-ruimte was niet toegankelijk zodat de afwerking hiervan niet beschreven kan worden.

De plattegrond van de kapverdieping met links een grote slaapkamer en rechts de trap met overloop, toilet en twee slaapkamers met vast kasten. Het gemaal heeft alleen een begane grond.

6.2 De woning

- De trappen

Er zijn twee trappen. Een eenvoudige grenen steektrap naar de kelder, deze is oorspronkelijk. De trap is vanuit de keuken toegankelijk, wat gezien de opslag van brandstoffen en voedsel gebruikelijk is. De trap staat onder het trappenhuis dat naar de verdieping en zolder leidt.

In de hal, tegenover de voordeur, is er een gestoffeerde houten trap met een kwart. De leuning buitenom heeft een gebruikelijk sleutelprofiel, op de verdieping en de zolder staat een houten traphek. De trap loopt door naar de zolder, en heeft hier een meeklimmende balustrade gelijk aan het traphek. Het houtwerk is, net als het verdere houtwerk, gebroken wit geschilderd. De trap is oorspronkelijk en staat op de oorspronkelijke plaats. De afwerking is relatief eenvoudig, maar met een profiel langs de trapboom en een knop op de trappaal wel verzorgd.

- De stookplaatsen

Tegen de binnenmuren zijn de oorspronkelijke rookkanalen aanwezig. Alleen in de woonkamer is hier nog een gaskachel op aangesloten. Deze zal niet oorspronkelijk zijn, maar bij de verbouwing in de tweede helft van de 20ste eeuw zijn geplaatst. Daarbij zal ook de afwerking van dunne natuurstenen tegels tegen het rookkanaal zijn aangebracht.

In de keuken is de indeling gewijzigd, waarschijnlijk is de afzuigkap op het rookkanaal ter plaatse aangesloten.

Links de grenen trap in de kelder met aan de linkzijde de ijzeren leuning. Rechts de overloop op de verdieping met traphek en trap naar zowel de zolder als de begane grond.

De woonkamer gezien naar de voorgevel met links de gaskachel voor het rookkanaal. Afgezien van de stoffering op de vloer is de afwerking bij de verbouwing in de tweede helft van de 20ste eeuw aangebracht. De zijde van de buitengevels zijn behangen, de binnenwand is van gelijk eiken fineer als in de keuken voorzien en het plafond is van zachtboard.

De twee deuren die de verbinding tussen de woonkamer en keuken vormen doen wat merkwaardig aan. Er stond echter oorspronkelijk een wand tussen.

Links één van de deuren van de slaapkamer, alle deuren hebben een gelijke indeling met één vlak paneel. Rechts het beslag van waarschijnlijk nikkel. Dit is overal oorspronkelijk aanwezig. De deur op de foto tussen keuken en hal is vernieuwd, waarschijnlijk om deze brandvertragend te maken. Het oude beslag is hierbij herplaatst.

- De binnendeuren

Overall zijn de oorspronkelijke kozijnen met eenvoudig plat lijstwerk en eiken dorpels aanwezig. Ook vrijwel alle deuren zijn oorspronkelijk inclusief het beslag. Alleen de deur van de keuken naar de hal is vernieuwd, waarschijnlijk vanwege eisen voor brandvertraging. De deur vanuit de hal naar de woonkamer is dichtgezet. De deuren met een enkel paneel zijn karakteristiek voor de bouwtijd.

- De keuken en het sanitair

De keuken is omstreeks 1975 geheel vernieuwd. Er is toen een keukenblok tegen de wand met het gemaal geplaatst. De kastjes stammen nog uit deze fase, net als het tegelwerk boven het werkblad. Het werkblad is hierna een keer vervangen en er is aan de rechterzijde een koel-vriescombinatie geplaatst.

Op de begane grond is het toilet uitgebreid met een douche. De oorspronkelijke deur is hierbij gehandhaafd. De afwerkingen van vloer, wanden en plafond zijn hierbij gemoderniseerd. Ook het toilet op de verdieping is modern afgewerkt.

- Vaste inrichtingen

Alle slaapkamers zijn voorzien van vaste kasten die met gelijke paneeldeuren van kleinere afmetingen worden afgesloten. Dergelijke vaste kasten zijn gebruikelijk voor de bouwtijd.

- Vloerafwerkingen

In de kelder is de cementdekvloer ook de afwerking.

In de hal ligt voor de trap gelijke stoffering als waar deze mee is bekleed. Hiernaast ligt linoleum, wat gezien de verbinding met het gemaal en het toilet beter voldoet dan stoffering. De woonkamer is eveneens gestoffeerd. In de keuken liggen houten tegels die met een soort fluweel zijn afgewerkt. Gezien de gewijzigde indeling in de tweede helft van de 20ste eeuw is deze afwerking toen ook aangebracht.

De verdieping is eveneens gestoffeerd, dit is allemaal modern. Dit geldt eveneens voor de betegelingen van de sanitaire ruimtes. De zolder heeft geen afwerking op de houten werkvloer.

Het keukenblok met kastjes en betegeling omstreeks 1975.

Links de buitenzijde van de douche en het toilet op de begane grond. De glazen bouwstenen zullen voor de daglichttoetreding zijn aangebracht, hoewel zowel de hal als het toilet een venster hebben. Rechts het toilet op de begane grond met de moderne inrichting en afwerkingen.

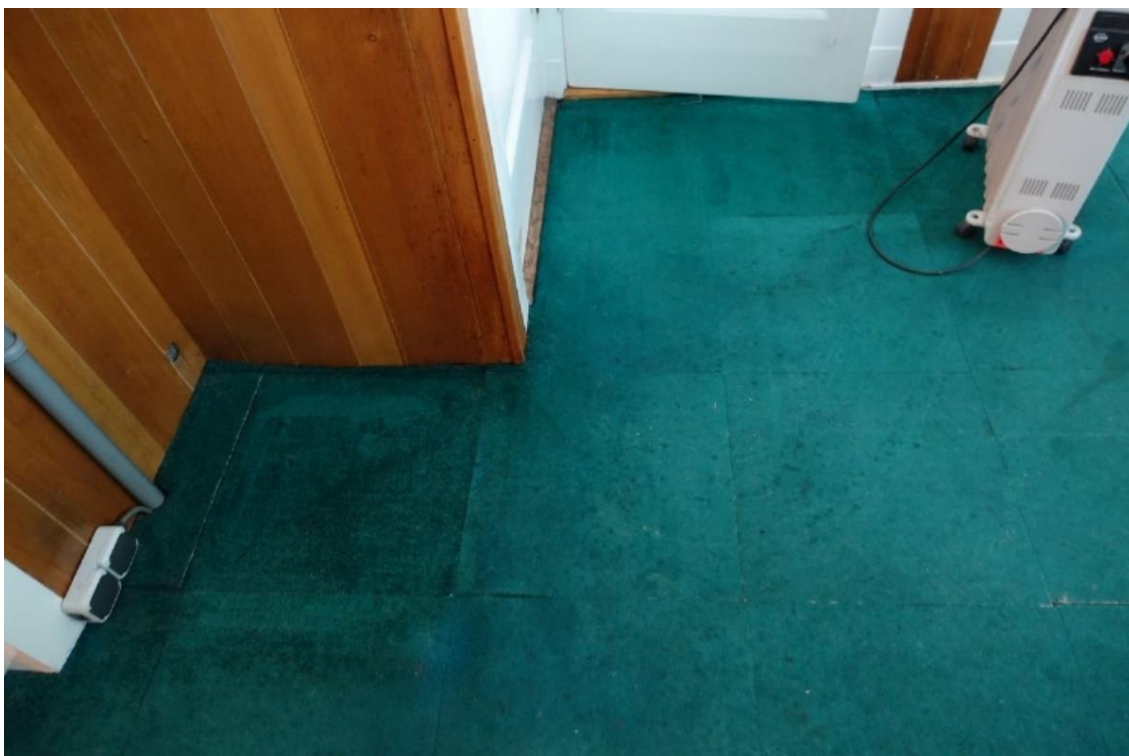
Links de oorspronkelijke toiletdeur met het eveneens oorspronkelijke beslag. Rechts het toilet op de verdieping. De betegeling van het dakvlak zal niet oorspronkelijk zijn.

De grote slaapkamer gezien naar de binnenmuur. Links de vaste kast, rechts de doorgang naar de overloop met ertussen de rookkanalen, waarvan er één voor ventilatie wordt gebruikt.

Links de vaste kast in de kleine slaapkamer aan de voorzijde. De kast is ingericht met legplanken. Rechts de dichtgezette doorgang van de hal naar de woonkamer. Gezien de bekleding met eiken finer is dit gelijk met de verbouwing van omstreeks 1975 uitgevoerd.

De turquoise gekleurde tegels van een soort fluweel. De precieze aard van de afwerking is onbekend, waarschijnlijk betreft het vilt.

- Muur- en wandafwerkingen

In de kelder, hal en op de verdieping zijn de wanden gestukadoord en daarna gesausd. In de kelder is dit waarschijnlijk oorspronkelijk, net als op de verdieping. De hal lijkt geheel met de inbouw van de douche opnieuw afgewerkt te zijn.

De keuken en woonkamer zijn bij de verbouwing omstreeks 1975 afgetimmerd met eiken fineer, waarschijnlijk op een triplexbeplating. In die periode kwam dit veelvuldig voor. De wanden van de buitengevels in de woonkamer zijn van behang voorzien. Er lijken hier geen oudere lagen aanwezig te zijn.

Het sanitair is van een moderne betegeling voorzien. Ook hier lijken er geen oudere afwerkingen aanwezig.

In het kader van de afwerkingen in het verticale vlak is de vensterbank in de grote slaapkamer van aanzienlijke waarde. De violette glazuurlaag van de gebakken tegels past heel goed bij de expressionistische elementen van de architectuur. Tevens zijn de luxaflex jaloezieën in mintgroen vermeldenswaardig. Gezien de plaatsing in de vergrote vensters van de woonkamer zijn deze ook bij de verbouwing aangebracht en sindsdien ongemoeid gelaten.

- Plafonds

De kelder heeft geen plafondafwerking, de balklaag en betonvloer (onder de voormalige entree) zijn in het zicht gelaten. De hal is bij de bouw van de douche voorzien van een nieuw gestukt plafond met een rondlopende platte lijst. De woonkamer en keuken zijn bij de verbouwing van omstreeks 1975 voorzien van zachtboard beplating die destijds veel werd aangebracht.

De plafonds op de verdieping zijn allemaal gestukt, waarschijnlijk is dit de oorspronkelijke afwerking.

De vensterbank van het venster in de topgevel van de grote slaapkamer. De heldere violette kleur werd in de bouwtijd met regelmaat toegepast.

De jaloezieën van Luxaflex in de keuken, in de woonkamer zijn de exemplaren gelijk. De brede lamellen en de mintgroene kleurstelling is karakteristiek voor circa 1975.

Links op de voorgrond de pomp en erachter de afsluiter. Op de achtergrond de doorgang naar de woning. Rechts de lichte kraanbaan die in de machinekamer is geplaatst om de machines te kunnen plaatsen.

6.3 Het gemaal

De kelder van het gemaal heeft een zeer basale afwerking. De vloer is van rvs platen die uitneembaar zijn. De wanden zijn van beton dat is gesausd, het plafond is van gelijke aard. De gegalaniseerde spiltrap is van vrij recente datum, hoe de voorganger er uitzag is onbekend.

De machinekamer heeft een betegelde vloer. De tegels zijn van klein formaat met een zwarte bies buitenom en hierbinnen gevlekte tegels met de kleuren bruin en roze. Langs de wand is een plint van zwarte tegels geplaatst. Deze tegels zijn oorspronkelijk. De werkkamer heeft een granito vloer die voor de bouwtijd gebruikelijk is.

De wanden zijn gestukadoord en wit gesausd. Ook het dakbeschot is zo afgewerkt, dit is waarschijnlijk pas later aangebracht net als het plafond onder de nok.

De wanden en het plafond zijn egaal wit gesausd, waarschijnlijk was de oorspronkelijke kleurstelling expressiever.

De werkkamer is zonder inrichting. Noemenswaardig is de vensterbank in gelijke violette kleur als in de slaapkamer. Dit geeft aan dat deze oorspronkelijk overal zijn toegepast.

De machinekamer heeft tegen de met de trafo-ruimte gedeelde wand twee kasten met elektrische installaties en rechts daarvan onder meer een kast met zware zekeringen. Hiermee zal de bemaling automatisch worden aangestuurd.

Midden in de ruimte staan de pomp en de afsluiter, beide middels een as verbonden aan de persleiding waardoor het water uit de polder in het Gouwekanaal wordt gepompt. Volgens het rapport van Vestiga uit 2008, waarin de cultuurhistorische objecten van het Hoogheemraadschap zijn beschreven, drijft de HEEMAF elektromotor een Jaffa schroefpomp aan waarvan het schoepenrad in rvs is gemoderniseerd. De pomp heeft een capaciteit van 36 m³ per minuut. De HEEMAF motor is in 1936 geplaatst omdat de oorspronkelijke motor te licht was. De afsluiter is van de firma Rotork, eveneens uit Engeland.

Tot slot is er een kraanbaan waarmee de installaties kunnen worden opgehesen. Langs de lange wanden zijn er I-liggers op drie poeren waarover de kraanbaan loopt. Deze kan zowel handmatig, met een ketting, als elektrisch worden bediend. De I-liggers dragen op hardstenen blokken die met een bouchardeerslag zijn afgewerkt.

Het 'HEEMAF' logo op de pomp.

Het plaatje met de technische gegevens van de afsluiten van de firma ROTORK.

De schakelkasten die de pomp aansturen en rechts daarvan de zekeringen en de aansturing van de kraanbaan. Op de voorgrond de pomp en de afsluiter.

Links één van de poeren met hardstenen blok waarop de ligger van de kraanbaan draagt. De poeren en blokken dateren uit de bouwtijd, de kraanbaan is redelijke recent vernieuwd. Rechts de persleiding met links de aandrijfjas van de pomp naar het schoepenrad en rechts de afsluiter.

7

Omgeving

Geheel rechts de maaltocht van waaruit het water uit de polder het gemaal kan bereiken. Daarboven de moderne krooshekreiniger. De grijper hangt boven de maaltocht. Om het terrein voor het vuil waterpas te maken is dit fors opgehoogd, wat te zien is aan de hardhouten beschoeiing.

7.1 Maaltocht, krooshekreiniger en uitlaat

Het water uit de polder bereikt het gemaal via de maaltocht. Deze is bij de bouw van het gemaal gegraven en van een betonnen aansluiting op de kelder voorzien. Hiervoor is volgens de tekening een 'ontvangbed' aangelegd, dat zo te zien is opgebouwd uit blokken (natuur)steen. Om uitspoeling door de stroming te voorkomen is de bodem voor het gemaal in beton uitgevoerd net als de wanden. Hierin is een schotbalkspanning opgenomen om de kelder droog te kunnen zetten. Hiervoor verbreedt de maaltocht zich met aan beide zijden een kwartronde betonnen beschoeiing. Al het betonwerk is uitgevoerd zoals op de tekening en lijkt oorspronkelijk.

Voor de kelder is een stalen krooshek geplaatst dat moet voorkomen dat er vuil in de pomp terecht komt. Hierboven staat een zogenaamde krooshekreiniger. Een grijper hangt aan een stalen koker op twee kolommen en kan het vuil dat voor het hek ligt grijpen en naar een stortplaats ten noorden van de maaltocht brengen. Hier vandaan kan het worden afgevoerd. De hele installatie is aan het einde van de 20ste eeuw nieuw geplaatst.

Aan de zijde van het Gouwekanaal is er de uitlaat van de persleiding. Om hier ook uitspoeling tegen te gaan, is ook deze in beton uitgevoerd en is de bodem met stenen en zinkstukken afgedekt. Het betonwerk lijkt hier ook oorspronkelijk te zijn, inclusief een schotbalkspanning voor een eventuele afsluiting. Vrij recent is er een stalen hek op geplaatst om te voorkomen dat men in het water valt.

Links de zuidelijke zijde van de maaltocht met de betonnen zijde. Links het krooshek en rechts daarvan de schotbalkspanning en daarnaast een peilschaal. Deze is oorspronkelijk met de naamsvermelding van het Hoogheemraadschap. Rechts de krooshekreiniger gezien naar het noorden.

De uitlaat in het Gouwekanaal met de moderne stalen hekwerken op het betonwerk.

De schuur ten noorden van het gemaal. Het terrein is verhard met stelcon platen die zwaar verkeer naar de krooshekreiniger mogelijk maken.

7.2 Schuur

Ten noorden van het pand is een eenlaags schuur met zadeldak geplaatst. Gezien de beplating van plastisol zal dit in het laatste kwart van de 20ste eeuw zijn gedaan. Het dak is gedekt met stalen dakpanplaten die vrij nieuw zijn, wellicht zijn deze ter vervanging van asbest golfplaten aangebracht. In de noordelijke gevel is er een stalen kanteldeur die wijst op een gebruik als garage. Zowel in vorm als in materialen contrasteert de schuur sterk met het pand.

Langs de Stoofweg is een modern stalen hek geplaatst dat het terrein afscheidt van de openbare weg. Aan de zuidelijke zijde is er eenvoudig, modern hek van verduurzaamd tuinhout. De recente plaatsingen geven aan dat het terrein lange tijd niet was afgescheiden van de openbare weg.

7.3 Schutsluis en bruggen

Hoewel niet uitgebreid onderzocht worden hier wel de schutsluis en de twee betonnen bruggen ten zuiden van het gemaal genoemd. Deze komen ook in de monumentbeschrijving voor, omdat ze gelijk met het gemaal zijn aangelegd en zo een waterstaatkundig ensemble vormen. Deze elementen zorgden dat zowel het verkeer over de weg, middels de bruggen, als over het water, middels de sluis, doorgang konden vinden en dat ook het gemaal zijn functie kon vervullen.

Alle werken zijn in gewapend beton uitgevoerd. De schutsluis heeft een onalledaagse opzet met een verbrede kolk aan de zijde van het Gouwekanaal en daarachter de schutsluis. Bij de overgang zijn de sluisdeuren verwijderd en is een dam van beton aangebracht. Aan de zijde van de polder zijn de sluisdeuren in verregaande staat van verval nog aanwezig. Het betonwerk van de sluis is eveneens zwaar aangetast door roest.

In de dijk van het kanaal is een betonnen brug geplaatst, net als in de Broekweg. De bruggen liggen hoog boven het water zodat de platte schuiten van de boeren er onder door konden varen. Bij de brug in de dijk is onder de moderne asfaltlaag de bestrating van klinkers zichtbaar.

Het betonwerk van de bruggen verkeert in betere staat dan dat van de sluis. De hoge ligging van de bruggen en de sluis in het landschap laat goed zien welke rol zij vervulden en dat het vervoer over water in de bouwtijd van belang was.

De brug in de Broekweg. Na de brug daalt de weg snel naar het maaiveld van de polder. De brug heeft gestorte balustrades met spaarvelden erin. Deze maken deel uit van de constructie van de brug.

De schutsluis gezien van de overgang van de verbrede kolk aan de zijde van het Gouwekanaal en de schutsluis zelf. De verbreding is waarschijnlijk aangelegd zodat schepen niet in het Gouwekanaal hoefden te wachten wanneer er werd gesluisd. Gezien het drukke verkeer en de kleine schepen uit de polder wilde men dit voorkomen. Aan het einde de brug die de Broekweg over de sluis verbindt.

De brug over de sluis is een integraal onderdeel van de betonconstructie van de sluis. Links sluit een betonnen wand de verbrede sluiskom, rechts overspant het brugdek de doorvaaropening naar het kanaal. In de balustrade zijn hier twee spaarvelden opgenomen.

Links de schutsluis vanaf de dam die erin is gelegd, aan het einde is een sluisdeur zichtbaar. Rechts de balustrade van de brug over de sluis met enig betonrot en rechtsonder de klinkers.

8

Waardering

Om een proces van planvorming, plantoetsing en vergunningverlening soepel te laten verlopen, is het van belang dat alle betrokken partijen hetzelfde verstaan onder monumentale waarden en hun gradaties, alsmede de door de bouwhistoricus gehanteerde toetsingscriteria. In hoofdstuk 1 wordt uitgebreid ingegaan op het belang van monumenten, de toetsingscriteria en de toe te kennen waarderingsgradaties. Van groot belang is om hier nog eens op te merken dat een bouwhistorische verkenning een onderzoek op hoofdlijnen is. Dat houdt in dat de onderzoeker een vrij goed beeld heeft gekregen van de bouwgeschiedenis van het pand en van de meeste elementen wel helder heeft weten te krijgen in hoeverre die authentiek en zeldzaam zijn.

Van groot belang is ook om er op te wijzen dat de waarderingskaart waarin de waardenstellingen zijn verbeeld, een zeer platte weergave is van de werkelijke situatie. De kaart kan niet op een goede manier worden gebruikt voor plantoetsing en planontwikkeling zonder de in de stellingen opgestelde argumentatie, nuanceringen en kanttekeningen daar integraal bij te betrekken. In de kaart is bijvoorbeeld niet goed onderscheid te maken tussen structuur, substantie, element en afwerking. In de toelichting is dat wel het geval.

8.1 Waardering

8.2.1 Algemene historische waarde

In de *Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de algemene historische waarde van een object inzicht moet worden verkregen in verbondenheid met maatschappelijke ontwikkelingen. Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of in het gebouw één of meerdere maatschappelijke ontwikkelingen tot uitdrukking komen, en zo ja, in welke mate en hoedanigheid. Dit is geen eenvoudige opgave, mede omdat concrete definities van de gehanteerde begrippen ontbreken. In deze rapportage worden alleen die begrippen gedefinieerd waarover binnen de kaders van het onderzoek uitspraken mogelijk zijn.

Onder culturele ontwikkeling wordt in dit kader verstaan de ontwikkeling van veronderstellingen, opvattingen, waarden, normen en de materiële uitdrukking daarvan door een samenleving of een groep daarbinnen. De ontwikkeling van menselijke activiteit is op tastbare wijze tot uiting gebracht. Het gebouw laat zien hoe in de jaren '30 van de 20ste eeuw er grootschalig in het landschap werd ingegrepen door de aanleg van het Gouwekanaal. Het laat ook zien dat hierbij een nieuwe infrastructuur werd geschapen die de Oostpolder zowel in verharde wegen als in waterwegen en bemaling aansloot op deze nieuwe situatie.

Onder sociaal-economische ontwikkeling wordt in deze rapportage gerekend de ontwikkeling die betrekking heeft op algemene welvaart/voortgang.

De aanleg van het kanaal werd uitgevoerd als werkverschaffingsproject in de crisisjaren en is in die zin symptomatisch voor die tijd. De jaren '30 architectuur waarin het pand werd opgetrokken is gebruikelijk voor die periode, waarbij wel duidelijk is dat deze redelijk sober werd uitgevoerd. Dit sluit aan bij de tijd van crisis. De verbouwing in de tweede helft van de 20ste eeuw laat een modernisering in inrichting en installaties zien die past bij de toen stijgende welvaart.

Onder geestelijke ontwikkeling wordt in deze rapportage verstaan de ontwikkeling van het niet stoffelijke, in dit geval tot uiting gebracht in het materiële; het complex.

Hiervan is op basis van de bevindingen in deze rapportage geen sprake.

De geografische ontwikkeling kan worden gedefinieerd als de betekenis die het gebied heeft voor de door de mens gecreëerde leefomgeving; de wijze waarop het natuurlandschap in cultuurlandschap werd getransformeerd en aan ontwikkelingen in gebruik werd aangepast, zowel in materiële als immateriële zin.

De aanleg van het kanaal en de daaraan verbonden bouw van het gemaal met woning verstoortte de middeleeuwse ontginningsstructuur van het gebied geheel. Naast het kanaal en de bijbehorende bedijking werd de structuur van de Oostpolder gehandhaafd en sloten de (water) wegen hierop aan. De toen aangelegde structuur is direct gerelateerd aan het gemaal en de bemaling van de polder en is sindsdien niet meer gewijzigd. Samen met de verdere onderdelen van bruggen en schutsluis zijn de zeldzaamheid en authenticiteit van het landschap hoog.

Onder bestuurlijke ontwikkeling wordt verstaan de ontwikkeling van zeggenschap over een maatschappelijk afgebakend gebied.

Hiervan is op basis van de bevindingen in deze rapportage maar beperkt sprake. Op de gevel is vermeld dat het gebouw de Oostpolder in Schieland betreft zonder dat er verder verwezen wordt naar het Hoogheemraadschap. Wel wordt zo gerefereerd aan het waterstaatkundige bestuur. Voor de aanleg en het onderhoud van de polder is deze afzonderlijke bestuursstructuur van grote waarde en zeer kenmerkend voor Nederland.

8.2.2 Ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden

In de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek wordt aangegeven dat voor de bepaling van de ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden inzicht moet worden verkregen in de status van vijf te onderscheiden componenten, waarvan hieronder enkele worden gecombineerd.

- Belang van het complex als essentieel onderdeel van een groter geheel dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig van (inter)nationale betekenis is.

Het pand is niet gelegen in een beschermd dorps- of stadsgezicht. De structuur van de Oostpolder en aanpalende polders werd door de aanleg van het Gouwekanaal verstoord. Sindsdien is deze ongewijzigd en geeft een goed beeld van de in de jaren '30 van de 20ste eeuw gemaakte keuzes.

- Belang van het complex wegens de situering, verbondenheid met de ontwikkeling/uitbreiding van een streek, stad of wijk.

Het gemaal met dienstwoning en de nabijgelegen schutsluis en twee bruggen vormen een gaaf ensemble dat sinds de aanleg rond 1932 niet meer is gewijzigd. Het geeft goed aan hoe men de bestaande infrastructuur van de Oostpolder aan liet sluiten op het Gouwekanaal en hoe daarbij het weg- en waterverkeer en de waterhuishoudkunde van de polder van belang waren. De teloorgang van de schutsluis laat zien hoe het gebruik van de waterwegen geheel verloren is gegaan. Ook de recente bouw van een nieuw gemaal laat zien hoe de techniek zich heeft ontwikkeld en dat het bestaande gemaal met dienstwoning niet meer nodig is voor een goed beheer van het waterpeil van de polder.

- Belang van het complex wegens de wijze van verkaveling / inrichting / voorzieningen.

Het gemaal met dienstwoning staat in het talud van de dijk langs het Gouwekanaal. Deze plaatsing is gezien de functie van het lozen van water uit de Oostpolder in het kanaal niet meer dan logisch. De directe omgeving is op deze functie ingericht, met de maaltocht die de aanvoer van het water uit de polder verzorgt en de uitlaat in het kanaal. Ook de krooshekreiniger behoort bij de inrichting van het terrein en is direct gerelateerd aan het gemaal. De dienstwoning is waarschijnlijk ook verbonden aan de bediening van de schutsluis.

- Belang van het complex voor het aanzien van een streek, stad, dorp of wijk.

Het pand is zeer herkenbaar gelegen in de dijk, de Stoofkade, en zowel vanaf de weg als het water goed zichtbaar. De directe omgeving is sinds de bouw niet gewijzigd en geeft nog steeds een duidelijk inzicht in het functioneren van de infrastructuur uit de bouwtijd.

- Het belang van het complex wegens de hoge kwaliteit van de bebouwing en de historisch-ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen, wegen en wateren.

Voor de infrastructuur is de hoge waarde hierboven reeds benoemd. Deze wordt versterkt door de aansluiting op de historische infrastructuur van de polder. Qua groenvoorzieningen is er geen sprake van een geplande aanleg en zijn er geen waarden aanwezig.

8.2.3 Architectonische waarden

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de architectonische waarden inzicht moet worden verkregen in de status van vijf te onderscheiden componenten, waarvan er hieronder enkele worden gecombineerd.

- Belang van het complex voor de geschiedenis van de architectuur en het oeuvre van de architect(en).

De tekening uit 1932 is ondertekend, maar de naam kon niet worden ontcijferd. Waarschijnlijk is het ontwerp verzorgd door een werknemer van het Hoogheemraadschap. Het ontwerp van het gemaal met dienstwoning is verzorgd zonder dat het verrassend is. Het gemaal onderscheidt zich door de twee steekappen, maar dringt zich niet op. Het pand is in de voor de bouwtijd gebruikelijke jaren '30 stijl ontworpen. Hierbij is er betrekkelijk weinig ornamentiek toegepast, maar het steile pannengedekte dak, de forse houten overstekken, potdekselwerk in de topgevel en de stalen ladderventers laten zien dat er qua bouwstijl zowel raakvlakken met het expressionisme als het traditionalisme zijn. De functionele stijl lijkt hier minder van toepassing, hooguit kunnen de betonnen luifel van het gemaal en de betonnen fundatie hiertoe gerekend worden. In het interieur zijn er nog sporen van de meer expressionistische afwerking in de vorm van de vensterbanken die violet geglaazuurd zijn, waarschijnlijk waren er meer van dergelijke elementen aanwezig. Dergelijke gebouwen zijn als woonhuis veelvuldig aanwezig, de zeldzaamheid als gemaal met dienstwoning, een gecombineerde functie, is beduidend hoger. De authenticiteit is voor het volume aanzienlijk, met name de gevelopeningen zijn aangetast en schaden het beeld van het pand.

- Belang vanwege de hoogwaardige esthetische kwaliteit van het ontwerp en de ornamentiek. Het pand is maar zeer beperkt van ornamentiek voorzien. Deze is bij de voordeur aanwezig in de vorm van een halfronde boog op natuurstenen aanzetblokken. Deze soberheid zal verbonden zijn aan de bouwtijd in de crisisjaren. Het verdere ontwerp van het pand is verzorgd en alle functies hebben een doordachte plaats. De authenticiteit hiervan is aanzienlijk, terwijl de zeldzaamheid redelijk is vanwege de gecombineerde functie van woonhuis en gemaal.

- Belang vanwege de interieurafwerking (in samenhang met het exterieur).

De interieurafwerking heeft een redelijk aantal oorspronkelijke elementen in de vorm van de trap, de binnendeuren met beslag en de vaste kasten. Deze hebben enige zeldzaamheid. De verbouwing van omstreeks 1975 is nog grotendeels ongewijzigd aanwezig en is met het eikenfineer, zachtboard, gaskachel en de keuken met kasten en betegeling intussen van enige zeldzaamheid.

8.2.4 Bouwhistorische waarden

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de bouwhistorische waarden van het gebouw onderscheid wordt gemaakt in drie componenten. Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of het gebouw van belang is vanwege één of

meerdere van deze componenten en hoe groot dit belang is, waarbij authenticiteit en zeldzaamheid de belangrijkste toetsingscriteria zijn.

- Het belang van het object voor de geschiedenis van de bouwtechniek.

Het gebouw is geconstrueerd op een wijze die in de bouwtijd gebruikelijk en daardoor veelvoorkomend was. Van bijzondere constructies of materiaaltoepassing is geen sprake. Hierbij is het gemaal een minder veelvoorkomend gebouwtype dat intussen enige zeldzaamheid heeft. De installaties hiervan in de vorm van de persbuis, de Jaffapomp met elektrische aandrijving van Heemag en de afsluiter van Rotork hebben een hoge authenticiteit en de elektrische aandrijving is een vroege toepassing.

- Het belang van het object vanwege de historische gelaagdheid.

Hiervan is alleen sprake voor de woning die omstreeks 1975 is gewijzigd. De verbouwing laat zien dat het gebruik van gas voor verwarming en koken zijn intrede deed en laat verschillende toen gangbare materialen zien. Deze hebben intussen enige zeldzaamheid en de samenhang hiervan vergroot deze.

- Het belang van het object wegens het materiaalgebruik.

De gebruikte materialen zijn kenmerkend voor de bouwtijd. De meeste hiervan hebben nog geen zeldzaamheid gekregen.

8.2.5 Waarden vanuit de gebruikshistorie

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de waarden vanuit de gebruikshistorie van het gebouw onderscheid wordt gemaakt in drie componenten. Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of het gebouw van belang is vanwege één of meerdere van deze componenten en hoe groot dit belang is, waarbij authenticiteit en zeldzaamheid de belangrijkste toetsingscriteria zijn.

- Het belang vanwege de ordening, samenhang of inrichting van gebouwen of ruimten, passend bij een historische functie, gebruik of productie in het object/complex.

Het gebouw laat de combinatie van gemaal en dienstwoning zien en laat zo direct zien dat bij het gemaal een continue bemensing noodzakelijk werd geacht. De inrichting van de woning heeft de gebruikelijke functies, waarbij de meest private ruimtes vanwege mogelijke geluids- en trillingsoverlast van de werkende pomp het verst van het gemaal gesitueerd zijn. In het gemaal is direct zichtbaar waar de pomp en de aansturing daarvan zijn gesitueerd. De authenticiteit van dit deel is hoog, die van de woning aanzienlijk vanwege de beperkte wijzigingen in de vorm van de verbouwing van woonkamer en keuken en later de douche. De zeldzaamheid van de woning is lager dan die van het gemaal, de combinatie heeft een hoge zeldzaamheid.

- Het belang vanwege een (historische) functie, gebruik of productie in het object/complex.

De historische waarde van het gemaal is voor het inzicht in de ontwikkeling van de Oostpolder en het Gouwekanaal hoog. Intussen is de functie van het gemaal echter komen te vervallen. Voor een blijvend inzicht in het historische gebruik is een herkenbaarheid van de gecombineerde functie van het gebouw van belang.

- Het belang van het object/complex als herinnering aan een historische gebeurtenis of prominente bewoner/gebruiker/opdrachtgever.

Hiervan is voor zover bekend, geen sprake. Wel zijn er in de Tweede Wereldoorlog onderduikers in het gebouw aanwezig geweest. Voor één van hen die tijdens de oorlog is omgekomen is recent een Stolperstein voor de voordeur geplaatst.

8.3 Waardestellingen

De waardenstellingen zijn gebaseerd op de in deze rapportage verzamelde gegevens en inzichten. Tijdens een bouwhistorische verkenning blijft veel van de geschiedenis van een gebouw voor de onderzoeker onbekend, omdat er niet achter afwerkingen kan worden gekeken (pleisterwerk, vloerbedekkingen, verflagen etc.). Soms is de opgedane kennis eenvoudigweg te beperkt om tot een deugdelijke onderbouwing van de monumentwaarde te komen.

Er wordt in deze paragraaf getoetst aan de mate van authenticiteit en de mate van zeldzaamheid. Omdat het hier gaat om een relatief jong gebouw dat bouwkundig nauwelijks aanpassingen heeft gekend, is het algemene beeld dat de mate van authenticiteit hoog en de mate van zeldzaamheid laag is. Men zou dus kunnen stellen dat de waarde daardoor 'gemiddeld' ergens tussenin valt. Dit komt ook in de waardenstellingen tot uiting. Binnen een categorie zijn de stellingen op globale wijze gestaffeld van relatief hoog naar relatief laag.

Hoge monumentale waarde

1. Op basis van de gegevens in deze rapportage wordt er hoge monumentwaarde toegekend aan het gebouw als geheel. De authenticiteit van het volume van het pand is hoog, het is sinds de bouw alleen qua invulling van de gevelopeningen gewijzigd. Het ontwerp van een éénlaags gebouw onder een steil zadeldak was redelijk gebruikelijk in de bouwtijd, maar de twee steekappen voor het gemaal laten de zeldzaamheid toenemen. De combinatie van een gemaal met dienstwoning verhoogt deze verder. Daarbij maakt het pand uit van een groter ensemble van schutsluis en twee bruggen, dat laat zien hoe de infrastructuur van wegen en water in de jaren '30 van de 20ste eeuw werd aangepast aan de aanleg van het Gouwekanaal. De zichtbaarheid van het pand is hierbij het meest markant. Deze ensemble- en algemene historische waarden zorgen voor een hoge zeldzaamheid.

Positieve monumentale waarde

2. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan de installaties voor de bemaling. In de machinekamer en de kelder zijn de oorspronkelijke installaties voor de bemaling van de polder nog aanwezig. Het betreft het pomphuis van de Utrechtse Jaffafabriek, waarbij het schoepenrad vernieuwd is in rvs, de HEEMAG pomp, die in 1936 een te lichte pomp verving en de Rotork afsluiter. De elektrische aandrijving is een relatief vroeg voorbeeld wat de zeldzaamheid verhoogt. Bij de inrichting hoort ook de rolkraan op poeren die laat zien hoe plaatsing en onderhoud werden meegenomen in het ontwerp. Hierbij zijn de poeren met hardstenen blokken oorspronkelijk, de kraan is vanwege de recente plaatsing van minder waarde. Ook de aanwezigheid van de traforuimte behoort hierbij. Dit is een duidelijk herkenbaar onderdeel van het gebouw, waarbij de stalen deur met de waarschuwingen erop van groot belang is. De aparte aanwezigheid van deze ruimte laat zien dat er een belangrijk functie met bijbehorende installatie aanwezig is in het pand. De specifieke historische waarde van alle onderdelen is niet onderzocht, maar het samenhangende geheel geeft voldoende zeldzaamheid voor een positieve waarde. De concrete inrichting van het gemaal laat ook zien welke rol het gemaal speelde in de historie van het polderbeheer, alleen de lege ruimte heeft aanzienlijk minder waarde op dit vlak. De verdere kasten met bedrading en aansturing en bijbehorende zaken hebben minder zeldzaamheid en een indifferente waarde.

3. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan maaltocht en uitlaat. De maaltocht in de vorm van de waterweg die aansluit op de slotenstructuur van de polder en de betonwerken bij de toegang tot het gemaal, laat zien welke functie het gemaal vervulde. De functie van het gemaal bepaalde dus ook de inrichting van de omgeving. De maaltocht is hierbij de grootste structuur, de uitlaat is kleiner. De doorbreking van de beschoeiing van het kanaal laat zien dat het een belangrijke functie betreft. De krooshekreiniger behoort ook bij deze structuur maar heeft door de gehele vernieuwing een lagere authenticiteit.

4. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan de indeling van de woning. Het betreft hier zowel de plattegronden van de bouwlagen als de afwerkingen van de verbouwing uit de tweede helft van de 20ste eeuw. De kelder, woonkamer, keuken, hal en toilet en de slaapkamers met vaste kasten en het toilet op de verdieping laten zien hoe de woning is ontworpen. De trap verbindt de woonlagen en heeft een centrale functie. De authenticiteit hiervan is aanzienlijk en de zeldzaamheid redelijk. De afwerkingen van de verbouwing in de vorm van de tegels in de keuken, eiken fineer tegen de wanden en zachtboard tegen de plafonds heeft ook een redelijke zeldzaamheid, zeker als samenhangend geheel met de nieuwe inrichting van de keuken, met oorspronkelijke kasten en betegeling boven het werkblad. Ook de luxaflex jaloezieën behoren hierbij. Tot slot krijgt de gaskachel intussen snel meer zeldzaamheid. De indeling en afwerkingen vormen een samenhangend ensemble dat de wooncultuur rond 1975 laat zien.

5. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan de binnendeuren, kozijnen en krukstellen. Op de deur tussen de keuken en hal na zijn alle deuren oorspronkelijk, net als de kozijnen en het beslag. De eenvoudige uitvoering van het lijstwerk sluit aan bij de verder eveneens sobere architectuur. Wel laten de deuren zien dat men gebruik maakte van kwalitatief hoogwaardige materialen. De authenticiteit is hoog, de zeldzaamheid redelijk.

6. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan de gevelopeningen met oorspronkelijke kozijnen en afwerkingen. De indeling van de gevels is vrijwel ongewijzigd en verbonden aan de indeling van het interieur. Alleen bij de verwijderde entree zijn er twee vensters samengetrokken. Ook zijn in de woonkamer er twee vensters verlaagd. Deze wijzigingen hebben een indifferente waarde omdat de oorspronkelijke situatie in dit geval leidend is. Daarbij zijn de meeste indelingen gewijzigd door roedes te verwijderen of de indeling in aantal ramen per kozijn te wijzigen. Hierbij is vrijwel alle beglazing vernieuwd. De twee stalen ramen zijn later ingebracht en hebben een indifferente waarde. De deuren zijn wel oorspronkelijk waarbij de dubbele entree met betonnen luifel en trapeziumvormige neuten van hardsteen de hoogste authenticiteit heeft. Ook de voormalige entree in de linker zijgevel onderscheidt zich door de halfronde boog en de natuurstenen aanzetblokken. Ook de kelderlichten en de stalen laddervensters in het gemaal zijn geheel oorspronkelijk. Van belang voor de architectuur zijn de strekse bogen boven de openingen en de oorspronkelijke raamdorpels aan de buitenzijde en de violet geglazuurde vensterbanken aan de binnenzijde. De positieve waarde betreft deze oorspronkelijke kozijnen, deuren en ramen. De latere wijzigingen hebben een indifferente waarde.

7. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan de dakbedekking van zwarte Verbeterde Holle pannen, de dakkapellen met lessenaarsdak en de schoorstenen met siermetselwerk. De authenticiteit is voor de schoorstenen het hoogste, deze zijn ongewijzigd. De verduurzaming van de dakkapellen heeft de indeling aangetast net als de detaillering, wel is de plaats ongewijzigd. De dakpannen zijn recent vernieuwd, maar sluiten met grote zekerheid aan bij het oorspronkelijke werk. De uitstraling is van belang voor de architectuur en het geheel heeft zodoende enige zeldzaamheid. Hierbij zijn ook van belang de afwerking met kantpannen op een boeideel en de gepotdekselde top van de linker zijgevel. De gehele afwerking en vormgeving sluit zo goed aan bij de architectuur en heeft enige zeldzaamheid.

Indifferente monumentale waarde

8. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage indifferente monumentale waarde toegekend aan de betegeling van de vloer van de machinekamer en gegalvaniseerde trap en rvs bekleding van de keldervloer. Hoewel de betegeling oorspronkelijk is de zeldzaamheid laag, ook is er geen zeldzaam patroon toegepast. De trap en rvs platen zijn geheel modern.

9. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage indifferente monumentale waarde toegekend aan de betonnen constructies van de kelder en de vloeren. De mate van authenticiteit is hoog, maar de constructiemethode is in het geheel niet zeldzaam.

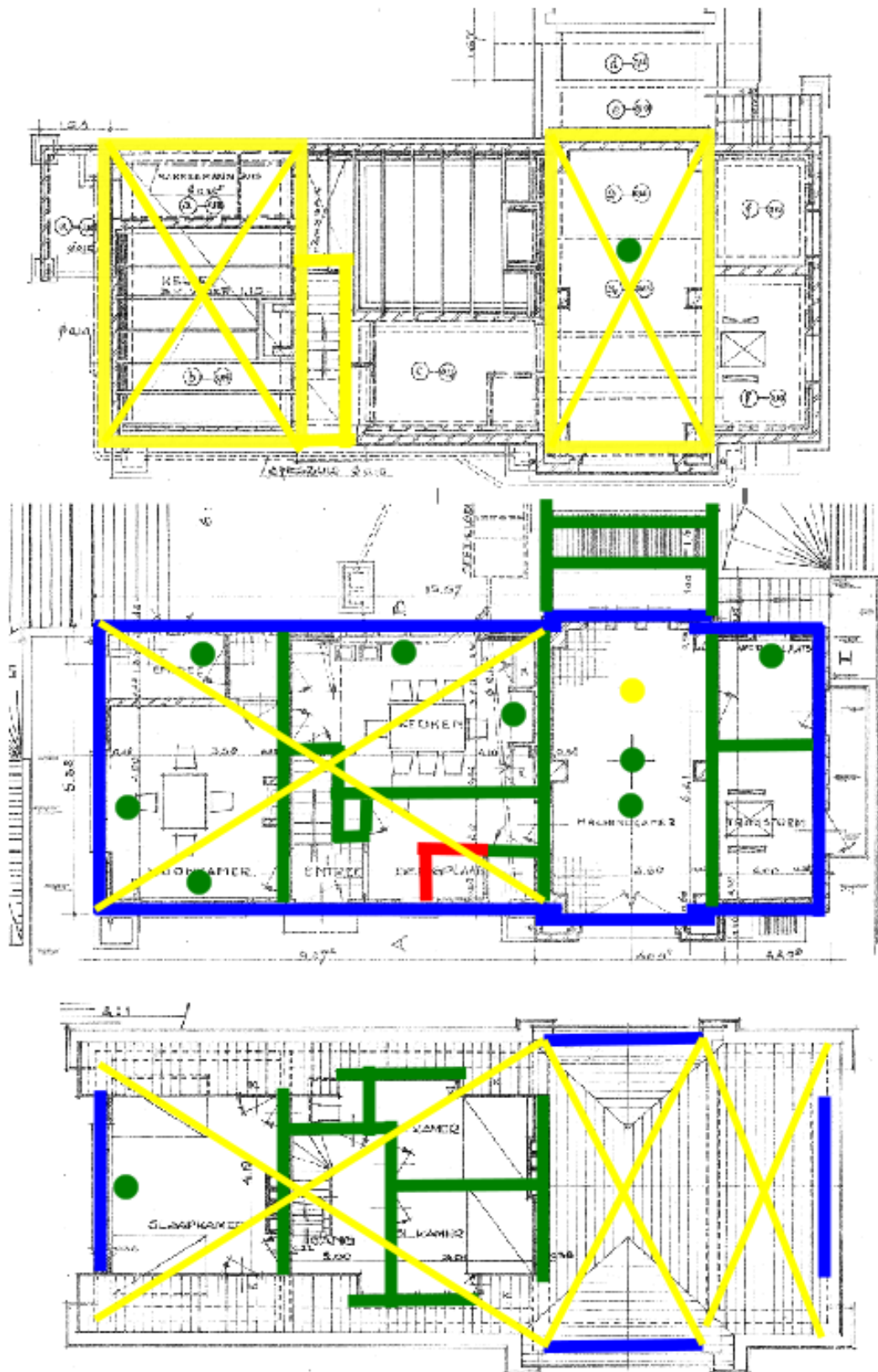
10. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage indifferente monumentale waarde toegekend aan de kapconstructie en balklagen. Deze heeft een lage zeldzaamheid omdat zowel het materiaal als de constructie breed zijn toegepast en geen specifieke technieken betreffen.
11. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage indifferente monumentale waarde toegekend aan de krooshekreiniger. De constructie en de plaats ervan is modern, lange tijd werd volstaan met slechts een rooster. De zeldzaamheid is nihil.
12. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage indifferente monumentale waarde toegekend aan de moderne afwerkingen van stofferingen en bepleisteringen met sauswerk van het gemaal. Deze zijn allemaal van recente datum en hebben geen zeldzaamheid.
13. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage indifferente monumentale waarde toegekend aan de betegelingen en afwerkingen van de sanitaire ruimtes. Deze zijn allemaal van recente datum en hebben geen zeldzaamheid.

Geen monumentale waarde

14. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage geen monumentale waarde toegekend aan de douche. Deze is ingebouwd in de hal waarbij de glazen bouwstenen een verstorend element zijn. Hoewel de plaats naast het toilet logisch is wordt de oorspronkelijke inrichting verstoord.
15. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage geen monumentale waarde toegekend aan de schuur. In vormgeving en materiaalkeuze detoneert de schuur sterk bij het pand.

De waarderingskaarten kunnen niet los worden gezien van de waardering en de waardenstellingen. Hieronder de plattegronden van de kelders, begane grond en verdieping.

	Hoge monumentale waarde
	Positieve monumentale waarde
	Indifferente monumentale waarde
	Geen monumentale waarde
	Nader te bepalen
	Balklaag of kapconstructie
	Interieurelement

Over BAAC

- Het bedrijf

BAAC is een onafhankelijk onderzoeksbureau dat zich sinds de oprichting in 2000 bezig houdt met cultuurhistorie in de breedste zin van het woord. BAAC voert alle mogelijke facetten van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek uit en beschikt over een groot aantal specialisten. Het bedrijf heeft ongeveer 80 werknemers in dienst, verdeeld over vestigingen in Nederland en Vlaanderen. Bouwhistorie is van begin af aan één van de pijlers van het bedrijf. De afdeling bouwhistorie bestaat uit:

De afdeling bouwhistorie bestaat uit:

- ir. Rob Gruben
- drs. ing. Geert Oldenmenger
- drs. Lammert van Hemert
- drs. Hans Willems

- De onderzoeker(s) en auteur(s)

Drs. Lammert van Hemert (1977) is opgegroeid in het mooie polderlandschap van Hei- en Boeicop. Tijdens en na zijn studie geschiedenis aan de Universiteit Utrecht is hij bijna 12 jaar werkzaam geweest bij bouwbedrijf Van Wiggen in Vianen (Utrecht). Wat begon met het schoonmaken van betonbekisting groeide naar het uitvoeren van timmer- en metselwerk. Dit verdiepte met renovatieprojecten in Utrecht.

In 2003 werd de studie geschiedenis aan de Universiteit Utrecht afgerond. In 2007 volgde de eerstegraads bevoegdheid om les te geven in het middelbaar onderwijs. Tussen 2011 en 2013 volgde hij aan de Hogeschool Utrecht de opleiding Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg. Sinds 2018 doceert hij restauratietimmerwerk en bouwhistorie voor het Nationaal Centrum Erfgoedopleidingen.